

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2008:49
ISSN 1654-0247

Klasskildringar i samtida arbetarlitteratur

En idéanalytisk studie

ELINA ERIKSSON
SOFIA NORDIN



HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© **Elina Eriksson/Sofia Nordin**
Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Klasskildringar i samtida arbetarlitteratur. En idéanalytisk studie

Engelsk titel: Portrayals of Class in Contemporary Working Class Literature. An Analysis of Ideas

Författare: Elina Eriksson och Sofia Nordin

Kollegium: 1

Färdigställt: 2008

Handledare: Christian Swalander

Abstract: The purpose of this Master's thesis is to examine the portrayals of class in four Swedish contemporary novels that have been mentioned as working class literature in the literary public sphere. During the 20th century, society has undergone vast changes due to globalization and technology development. The rise in standards of living for most people in the Western societies has led to changed consumption patterns. In consequence, there has been increased emphasis given to cultural rather than materialist explanations of social stratification. The theoretical approach of this study is based on class theories that emphasize either materialist or cultural explanations of social stratification. The methodology used is based on the analysis of ideas. In order to examine the portrayals of class in the four novels, an analysis scheme has been constructed on the bases of theories of Marx, Weber, Bourdieu and Giddens. The ideal types used are as follows: *Economic capital, Cultural capital, Class in itself – class for itself, Production, exploitation, profit, Consumption, lifestyles, taste, Status and Societal change*. The study argues that in spite of the fact that cultural conditions such as cultural capital and consumption patterns are evident markers of class belonging, the determining factor for class belonging is economic conditions, especially for the underclass. It also argues that the main purpose of contemporary working class literature is to criticize the class society and social inequity. Another central theme is societal change and how this affects working life and social stratification. The novels are permeated with the dichotomies we – they and power – powerlessness. There is a pessimistic picture of society that appears in the novels, where solidarity has disappeared and the characters express feelings of resignation and despair.

Nyckelord: klass, arbetarlitteratur, litteratursociologi, idéanalys, Lena Andersson, Per Johansson, Åsa Linderborg, Hassan Loo Sattarvandi

Innehållsförteckning

| | |
|--|----|
| 1. Inledning | 4 |
| 1.1 Bakgrund | 4 |
| 1.2 Samhälle i förändring | 5 |
| 1.3 Problemformulering, syfte och frågeställningar | 6 |
| 1.4 Avgränsning av forskningsfrågan | 7 |
| 2. Tidigare forskning och litteraturgenomgång | 8 |
| 3. Teoretiska perspektiv | 13 |
| 3.1 Litteratursociologi | 13 |
| 3.2 Klassteori | 14 |
| 3.2.1 Materialistisk förklaringsmodell | 15 |
| 3.2.2 Kulturell förklaringsmodell | 18 |
| 3.2.3 Ett integrerat perspektiv | 19 |
| 4. Metod | 22 |
| 4.1 Idéanalys | 22 |
| 4.2 Hermeneutik och förförståelse | 23 |
| 4.3 Material och urval | 24 |
| 5. Resultatredovisning och analys | 26 |
| 5.1 <i>Var det bra så?</i> | 26 |
| 5.2 <i>Göteborg i päls</i> | 33 |
| 5.3 <i>Mig äger ingen</i> | 37 |
| 5.4 <i>Still</i> | 45 |
| 6. Diskussion | 51 |
| 6.1 Vi – de | 51 |
| 6.2 Makt – maktlöshet | 53 |
| 6.3 Materiell eller kulturell förklaring? | 56 |
| 6.4 Idéer och föreställningar om samhället | 58 |
| 7. Sammanfattning | 61 |
| Litteraturförteckning | 64 |

1. Inledning

Men allt är annorlunda nu. Socialdemokraterna har tagit bort det gamla ju. Det finns inga klasser ju, bara 9a, 9b, 9c. Alla är lika mycket värda ju. Inte i pengar räknat, men på något annat sätt är alla lika mycket värda ju. (Andersson 1999, s. 87)

1.1 Bakgrund

De senaste åren har det utkommit ett antal svenska romaner som i den litterära offentligheten kallats arbetarlitteratur. Denna samtida arbetarlitteratur har blivit mycket uppmärksammasad och läst, som exempel kan nämnas att Susanna Alakoski 2007 fick Augustpriset för sin roman *Svinalängorna*, medan Åsa Linderborg har blivit tilldelad Ivar Lo-priset 2008 för den hyllade romanen *Mig äger ingen*. Arbetarlitteratur har historiskt ofta haft för avsikt att synliggöra samhällsliga missförhållanden genom att skildra klassamhällets orättvisor, och även denna samtida arbetarlitteratur sätter fokus på klassfrågan.

Strukturella orättvisor som grundas i maktordning studeras inom flera samhällsvetenskapliga discipliner. Kategorierna klass, genus och etnicitet är ofta utgångspunkten i sådana studier. Utifrån dessa kategorier har exempelvis patriarkala strukturer och västerländsk etnocentrism analyserats. Ett viktigt bidrag till denna typ av forskning är Edward W. Saids studie *Orientalism* som visar hur västerlandet i historien medvetet har konstruerat en bild av Orienten som skrämmande och farlig (Svedjedal 2002, s. 95). Vidare har en mängd studier ägnats åt undersökningar av såväl samhällsfenomen som litteratur ur ett genusperspektiv. Även inom litteratursociologi studeras strukturella orättvisor utifrån hur maktstrukturer framträder i litteraturen. Uppsatsens utgångspunkt är att litteraturen kan ses som en avspeglning av samhället och på så sätt kan säga något om hur samhället ser ut. Med ett litteratursociologiskt perspektiv vill vi undersöka hur klasskildringen framträder i fyra av de romaner som kallats samtida arbetarlitteratur.

Intresset för arbetarlitteraturen har skiftat under årens gång och har ofta avspeglat samhällets politiska klimat. Lars Furuland betraktar arbetarlitteratur som en "litterär strömning" som är svår att definitivt avgränsa, men menar att en definition kan utgå ifrån kriterier om litteratur som handlar *om* arbetare, är skriven *av* författare med ursprung i arbetarklassen, och är skriven *för* arbetare (2006, s. 23). Den arbetarlitterära strömningen har i Sverige sedan ett sekel tillbaka haft sina hög- och lågperioder och återkommit i skiftande former med betoning på olika aspekter. Under 1900-talet har strömningen haft både guldålder under 30-talet, med autodidakter som Moa Martinsson, Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson, och sedan fått en ny start på 60-talet med författare som Göran Palm och Sara Lidman. Efter den senaste blomstringen har dock arbetarlitteraturen fått stå tillbaka för "estetismen och postmodernismen" (Ibid., s. 372). Det är emellertid mycket som tyder på att arbetarlitteraturen åter fått ett uppsving, och de romaner som uppsatsen bygger på anser vi kan ses som ett uttryck för detta. Uppsatsen är inte någon studie av huruvida romanerna verkligen kan sägas vara arbetarlitteratur. Istället är den gemensamma nämnaren hos verken just att de har kallats

arbetarlitteratur, och det är också undersökningens utgångspunkt. Vi kommer inte heller att diskutera saken närmare, utan benämner helt enkelt romanerna arbetarlitteratur.

1.2 Samhälle i förändring

Att bestämma vad som är arbetarlitteratur i dagens skönlitterära utgivning innebär svårigheter, inte minst på grund av att samhället och arbetslivet har förändrats avsevärt sedan den första arbetardiktningen såg dagens ljus (Furuland 2006, s. 25). Idag talas det ibland om arbetarklassens död, något som till stor del beror på att de traditionella arbetaryrkena såsom industriarbetare och varvsarbetare inte finns kvar i samma utsträckning som tidigare. Tjänstemannasektorn ökar och istället för arbetare talar man nu om löntagare. Den kollektiva klasskänslan spelar inte längre samma roll som tidigare och fackföreningarnas inflytande minskar. Många av de yrken som idag skulle kunna kallas arbetaryrken är serviceyrken och kontorsdito, där kollektivanslutningen är minimal eller obefintlig.

Samhället idag präglas av den ökande globaliseringen och ett växande informationsflöde som gör att världen krymper. Nationalstatens inflytande minskar och produktionen förflyttas långt ifrån de som slutligen konsumerar varan. I västvärlden har levnadsstandarden för de flesta höjts, vilket har lett till ökad konsumtion. Detta har i sin tur gjort att konsumtion blivit ett mått att mäta social ställning. En del samhällsforskare menar att klassbegreppet förlorat sin mening i och med det postmoderna samhällets inträde. Klasstillhörigheten anses av samhällsforskare som Jan Pakulski och Malcolm Waters och Terry Nichols Clark och Seymour Martin Lipset inte längre vara avgörande för en individs identitet. Pakulski och Waters hävdar t.ex. i sin bok *The Death of Class* (1996) att klass är "passé" (s. 1).

Enligt sociologen Stefan Svallfors betonas i dagens samhälle valet av olika livsstilar och studiet av flytande identiteter. Klasskiljelinjer löses upp till förmån för nya skiljelinjer, där t.ex. etnicitet och kön får ökad betydelse (2004, s. 223). Rosemary Crompton är professor i sociologi vid City University i London och har ägnat större delen av sin forskning åt att studera just klass, främst i relation till anställning och genus. Crompton menar, till skillnad från Pakulski och Waters, att klassbegreppet fortfarande är avgörande för att förstå samhällets uppbyggnad. Hon menar att det postmoderna samhällets ökande individualisering präglas av ett ökat fokus på kulturella, snarare än materiella förklaringsmodeller vad gäller klass. När materiella aspekter avfärdas, och kulturella aspekter ses som den främsta förklaringen till samhällets uppbyggnad, kan man då tala om att vi fortfarande lever i ett klassamhälle (1998, s. 127ff)?

De senaste åren har klassdiskussionen även i Sverige åter kommit på agendan, både i forskningssammanhang och i den allmänna debatten. I antologin *Tala om klass* (2004) berättar ett antal kvinnor om sina klassresor. Stefan Svallfors studerar i sin bok *Klassamhällets kollektiva medvetande: klass och attityder i jämförande perspektiv* (2004) hur klasskillnader påverkar åsikter om centrala samhällsfrågor såsom familj, arbete och rättvisa. Lena Karlsson vid Sociologiska institutionen i Umeå har skrivit avhandlingen *Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor* (2005). Karlsson har studerat svenskarnas känsla av klasstillhörighet och syn på klassamhället och undersökt hur klassidentiteten

sammanhänger med uppfattningar om klassamhällets beskaffenhet, sociala attityder samt fritids- och kulturvanor. Karlsson kommer i sin undersökning fram till att en majoritet av den svenska befolkningen uppfattar Sverige som ett klassamhälle och ser sig själva som en del av klasstrukturen.

Klassamhället kan sålunda utforskas inom olika disciplinära fält. Denna uppsats är författad inom Biblioteks- och informationsvetenskap som är ett tvärvetenskapligt ämne, där biblioteket som institution och förmedling av information tillsammans utgör kärnan. Lars Höglund, professor i biblioteks- och informationsvetenskap, menar att ”I ämnets fokus står frågeställningar som har att göra med förmedlingen av information och kultur som vanligen är lagrad i någon form av dokument” (Höglund 2000, s. 2). Inom Biblioteks- och informationsvetenskap ingår litteratursociologi som ett av flera ämnen, och liksom B o I är ämnet tvärvetenskapligt med samspelet mellan litteraturen och samhället som den springande punkten. Inom litteratursociologin kan litteraturen ses som en spegel av samhället och vi vill med den här uppsatsen se hur litteraturen avspeglar just klassamhället.

1.3 Problemformulering, syfte och frågeställningar

De förändringar som samhället sedan ett antal decennier genomgår har medfört nya samhällsformationer och nya stratifieringskriterier. I och med att allt fler arbetar inom tjänstesektorn och allt färre inom klassiska arbetaryrken har det som tidigare kallades arbetarklass kommit att ses som något nästintill utdött. I takt med att standarden för de flesta har ökat har konsumtion blivit ett sätt för människor att manifesteras sin sociala tillhörighet. Allt fler har också möjlighet att förflytta sig på den sociala stegen, och denna sociala mobilitet har gjort att klassamhället ibland ansetts utrotat.

Detta har medfört att social stratifiering allt oftare förklaras utifrån kulturella betingelser än utifrån materiella villkor. En fråga man kan ställa sig är om konsumtion och livsstilar blivit viktigare än produktion och ekonomiska förhållanden för analysen av social stratifiering. Det finns idag en utbredd uppfattning att individer har möjlighet att fritt välja livsstil och identitet. Är det verkligen så?

De senaste åren har det i Sverige utkommit ett antal romaner som i den litterära offentligheten omtalats i termer av arbetarlitteratur. Syftet med denna uppsats är att studera fyra av dessa romaner ur ett litteratursociologiskt perspektiv med fokus på klasskildringen. Arbetarlitteratur har historiskt ofta skildrat klassamhällets orättvisor och fokus för uppsatsen ligger i att undersöka hur den samtida arbetarlitteraturen speglar klassamhället. Olika klassteorier betonar i skiftande grad materiella respektive kulturella aspekter av klasstillhörighet. Utifrån centrala klassteoretiska begrepp skapar vi en analysmodell som ligger till grund för en idéanalys av romanerna. De fyra romanerna är utgivna mellan år 1999 och 2008 och är som följer: *Var det bra så?* (1999) av Lena Andersson, *Göteborg i päls* (2006) av Per Johansson, *Mig äger ingen* (2007) av Åsa Linderborg samt *Still* (2008) av Hassan Loo Sattarvandi.

För att uppnå syftet använder vi oss av följande tre frågeställningar:

- Hur framträder klasskildringarna i de fyra romanerna?
- Är klasstillhörigheten, så som den skildras i romanerna, främst materiellt eller kulturellt betingad?
- Vilka idéer och föreställningar om samhället framkommer i romanerna?

Den första frågeställningen kommer vi att besvara genom att analysera romanerna med hjälp av en analysmodell som vi konstruerat utifrån klassteorierna. För att besvara den andra frågeställningen utgår vi från resultatredovisningen för att sedan relatera analysen till de klassteoretiska perspektiven. Den tredje frågeställningen hoppas vi kunna besvara genom att i diskussionen sätta vår analys i relation till tidigare forskning.

1.4 Avgränsning av forskningsfrågan

Under denna rubrik redogör vi för hur vi ämnesmässigt och tidsmässigt valt att avgränsa vårt studieområde. Det empiriska materialet och det urval vi gjort presenteras i kapitel 4.

Vid en analys av ett litterärt verk vill litteratursociologin försöka säga något om det samhälle i vilket verket tillkommit och som på så sätt haft betydelse för dess utformning. En svårighet med detta är naturligtvis att avgränsa begreppet "samhälle". En möjlighet är att se verket mot bakgrund av hela den miljö ur vilken den framkommit, en annan är att försöka begränsa och precisera samhällsbegreppet så mycket som möjligt (Furuland 1997, s. 28). Uppsatsens forskningsproblem rör en specifik social faktor, nämligen hur klasstillhörighet skildras i litteraturen. Det är alltså ur ett klassperspektiv uppsatsen kan säga något om "samhället".

Då syftet är att undersöka samtida arbetarlitteratur har vi valt att avgränsa vårt empiriska material till att omfatta romaner som är utgivna mellan år 1999 och 2008. *Mig äger ingen* är en självbiografi och även flera av de övriga romanerna innehåller självbiografiska inslag. Syftet är dock inte att göra en biografisk tolkning av romanerna. Författaren och dennes eventuella intentioner är alltså inget vi väger in i analysen. Inte heller har vi intresserat oss för kritiken, d.v.s. recensioner, eller annat material rörande romanerna eller författarna såsom intervjuer. Det är de skönlitterära texterna i sig som är intressanta för vår undersökning och fokus ligger på hur klass skildras i dessa.

Vi är medvetna om att romanerna även hade kunnat studeras utifrån genus och/eller etnicitet vilket är vanligt förekommande inom samhällsvetenskaplig forskning. Det hade säkerligen varit intressant att anlägga dessa socialkonstruktionistiska perspektiv på analysen. Men då klassbegreppet är så mångfacetterat har vi valt att avgränsa studien till endast klass.

2. Tidigare forskning och litteraturgenomgång

Vi kommer i detta kapitel att redogöra för tidigare forskning och annan litteratur som kan vara till hjälp för att nå uppsatsens syfte. Då uppsatsen undersöker klasskildringen i samtida arbetarlitteratur, har ämnet av förklarliga skäl inte hunnit utforskas i någon högre grad. Arbetarlitteratur har som vi nämnde inledningsvis haft sina upp- och nedgångar vad gäller intresse och eftersom uppmärksamheten de senaste trettio åren varit förhållandevis svag avspeglas detta även i forskningen. Vad gäller litteratursociologiska studier som behandlar klassfrågan finns det en tydlig koppling till intresset för arbetarlitteraturen. Sedan ett par decennier har fokus inom litteratursociologin snarare legat på genus och etnicitet än på klass. Som vi tidigare nämnt ligger intresset även för genus- och etnicitetsstudier i att undersöka maktstrukturer och systematiska orättvisor, och att använda sådan forskning skulle säkert kunna berika vår studie. Vi har emellertid märkt att minsta avstickare åt något annat håll än dit vi tänker oss skulle göra omfånget på uppsatsen alldeles för stort. Därför har vi gjort bedömningen att det är enklare att hålla fokus rakt om vi begränsar den tidigare forskning vi använder oss av till sådan som ligger så nära vår egen forskningsfråga som möjligt. Det är främst litteratur som handlar om klasskildring som är intressant för vår uppsats, men vi kommer även att använda oss av litteratur som avhandlar arbetsskildring i litteraturen.

Lars Furuland grundade 1965 avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. Furuland disputerade 1962 med avhandlingen *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetardiktarna* som avhandlar hur statarna skildrats i svensk litteratur sedan under slutet av 1800-talet och 1900-talets första hälft. Furuland har sedan dess ägnat en stor del av sin forskning åt att studera arbetarlitteraturen i Sverige. Han har under sin långa karriär som litteratursociolog utgivit en mängd litteratur som rör arbetarlitteraturen och dess relation till samhället. 2006 gav Lars Furuland tillsammans med Johan Svedjedal ut en handbok om svensk arbetarlitteratur, med titeln *Svensk arbetarlitteratur*. I vår uppsats kommer vi främst att använda oss av Furulands bok *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* (1991).

I *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* ingår uppsatsen *Arbetets ansikten i litteraturen*, där Furuland undersöker hur arbete skildrats i litteraturen genom historiens gång. Furuland studerar arbetsskildringen både i Bibeln, psalmboken och i äldre läseböcker, men ägnar i uppsatsen mest uppmärksamhet mot arbetarlitteraturen. Furuland menar att både Bibeln och psalmboken, liksom äldre läseböcker uppvisar arbetet som ett "kall", där Gud ska belöna den som arbetar flitigt (1991, s. 117). Även i CJL Almqvists folkskrifter kan Furuland se ett belöningstänkande för den slitsamme arbetaren, här kommer dock belöningen redan i jordelivet, där den som är flitig kan räkna med ökat välstånd. Enligt Furuland kan man även spåra ett visst drag av förnöjsamhet hos Almqvists personteckningar, liksom hos fablernas karaktärer i folkskolans läseböcker (Ibid., s. 118 f). I *Läsebok för folkskolan*, utkommen första gången 1868, skildras bilden av den nya maskinåldern på ett helt igenom idylliserande sätt. Maskinerna ses som människans undersåtar och även arbetare med det tyngsta kroppsarbetet framstår som nöjda med sin situation (Ibid., s. 120). Att arbetet i litteraturen från den tiden framställs som ett kall och något som de arbetande utför med

stoiskt jämnmod tolkar Furuland som ett tecken på tidens sociala situation. Det lägre skiktet i samhället var helt enkelt tvunget att slita de flesta av dygnets alla timmar för att överhuvudtaget överleva. Litteraturen skulle med sitt förnöjsamhetsideal på så sätt försvara det hårda arbetet (Ibid., s. 121).

När Viktor Rydberg 1877 gav ut *Prometeus och Ahasverus* ifrågasätts den idylliserande bilden av den nya maskinåldern, och dikten *Den nya Grottesången* fjorton år senare uttrycker en djup indignation över industrialismens exploatering av människan. Det tunga industriarbetet framställs i Rydbergs dikt som förgörande och arbetarna liknas vid trälar som med sina vanställda kroppar bär upp det kapitalistiska samhällets mammonstempel. Rydberg bild av klassamhället fick stor spridning och kom att spela en viktig roll för den unga arbetarrörelsens språkbruk (Ibid., s. 123ff). Leon Larsson kom i början av 1900-talet att spela en stor roll för arbetarrörelsen och i sina dikter övertar han Rydbergs bildspråk. För Larsson är emellertid kapitalismen en än större måltavla. Hans dikter präglas av en revolutionsanda som ser fram emot den dagen då arbetarna genom uppror tar död på grottekvarnens förgörande arbete (Ibid., s. 132).

Både Rydberg och Larsson använde i sina dikter ett symboliskt bildspråk för att skildra det kapitalistiska samhällets orättvisor. Under åren kring storstrejken 1909 växer det så fram en arbetarlitteratur som på ett realistiskt sätt vill skildra arbetarklassen. Enligt Furuland försökte autodidakter som t.ex. Alfred Kämpe, Maria Sandel och Martin Koch med sin litteratur att på ett medvetet sätt utveckla en socialistisk realism. Dessa arbetarförfattare ville skildra en samhällsklass som, trots att de utgjorde samhällets fundament, var förbisedda i litteraturen. Furuland menar att Alfred Kämpe till skillnad från t.ex. naturalismens mer romantiserande skildringar vill visa på hur motsättningar mellan klasser verkligen kan leda till våldsbrott (Ibid., s. 133f). Sandel skildrar i sin litteratur en situation där den kvinnliga arbetaren är än mer exploaterad än den manlige på grund av hur inte bara det kapitalistiska systemet, utan även det patriarkala förtrycker arbeterskorna i industriarbetet. I Sandels litteratur lyser, enligt Furuland, en stark arbetsmoralism som hyllar arbetets sedliga värde, något som även görs synligt i Martin Kochs författarskap. Koch studerar i sina romaner hur olika arbetarkaraktärer t.ex. den undergivne arbetaren eller den yrkesstolte, bemöter sin situation. Särskilt stort intresse riktar han mot den utslagne trasproletärens risk att råka in i kriminalitet och Koch vill på så sätt försöka klarlägga vilken faktor som är mest avgörande, den deterministiska orsaken eller det egna moraliska ansvaret (Ibid., s. 134f).

Den framflyttande industrialiseringen och de förändringar som den förde med sig för det gamla bondesamhället skildras även av Gustav Hedenvind-Eriksson. Författaren intar till en början en kluven inställning till industrialiseringen, medan romanen *Vid Eli vågor* från 1914 präglas av ett bejakande av maskinåldern (Ibid., s. 136). Detta bejakande skulle för författargruppen "5 unga" under 20-talet, med inspiration av de ryska futuristerna, utvecklas till en ren maskindyrkan. Maskinromantiken och författargruppens arbetsskildringar ifrågasattes dock av företrädare för den "vanlige" arbetaren. Inte heller den svenska arbetarrörelsen uppmuntrade de unglitterära modernisternas arbetsskildringar (Ibid., s. 137f).

Statarskolan, med Ivar Lo-Johansson, Jan Fridegård och Moa Martinsson i spetsen, kom att skildra arbete och arbetsmiljöer utifrån ett annat perspektiv än "5 unga". Deras skildringar hade på ett helt annat sätt sin förankring i författarens egen erfarenhet och

klasstillhörighet (Ibid., s. 139f). Lo-Johanssons historiska novellepos *Statarna* från 1936-37 är enligt Furuland "Det till innehåll och komposition mäktigaste verket inom lantarbetarskildringen" (Ibid., s. 139). Lo-Johansson vill med eposet göra sig till talesman för en arbetsgrupp som annars inte fått komma till tals. Även för Moa Martinsson blir statarna ett viktigt inslag i skildringen av Fattigsverige, men Martinssons romaner präglas kanske främst av det centrala kvinnoperspektivet och de motsättningar mellan arbetsmoral och familjeliv som äger rum i industrisamhället, när även kvinnorna tvingas sälja sin arbetskraft (Ibid., s. 140).

Under efterkrigstiden präglas arbetsskildringarna av industrialismens nedbrytande verkningar för den enskilde arbetaren. Särskilt Folke Fridell kritiserade det automatiserade samhällets syn på effektiviserandet, där arbetaren betraktas som en robot som förlorar sitt mänskliga värde (Ibid., s. 141). Även Kurt Samuelsson angriper i skiftet mellan 50- och 60-tal i sina romaner exploateringen av arbetaren. Samuelsson riktar även misstro mot arbetarna själva och särskilt mot de materialister som bara intresserar sig för sin egen vällevnad, som vägrar ta sitt solidariska ansvar och som inte har någon förståelse för avvikare inom den egna gruppen (Ibid., s. 141). När Göran Palm i början av 70-talet ger ut sina dokumentära rapportböcker från L.M. Eriksson, hjälper skildringarna bland annat till att uppmärksamma de arbetsmiljöbrister som annars gärna förbisågs. I böckerna tecknar Palm en situation där arbete uppfattas som ett nödvändigt ont för att kunna tjäna pengar till den fritid man som hårt arbetande så mycket längtar efter. Furuland påpekar att skildringen av arbetet är väldigt långt ifrån den bild av arbetet som ett kall som de gamla folkböckerna från 1800-talet målade upp (Ibid., s. 143). I diskussionen sist i vår uppsats kommer vi att sätta vår egen undersökning i relation till Furulands studie. Det är främst beträffande den tredje frågeställningen, om vilka idéer och föreställningar om samhället som framkommer i romanerna, som Furulands uppsats är intressant för vår studie.

I *Arbetarlitteratur* (2006) skriver litteraturvetaren Magnus Nilsson att studiet av arbetarlitteratur kan bidra till att uppmärksamhet riktas mot litteraturens förhållande till samhällsklasserna. Medan sociala och kulturella kategorier såsom etnicitet, genus och sexualitet i stor utsträckning har fokuserats inom litteraturvetenskapen har intresset för klassfrågor varit relativt svagt de senaste decennierna. Ändå gör sociologisk forskning tydligt att frågor om klass fortfarande är viktiga. Nilsson refererar här till kulturteoretikern Andrew Milner som skriver att "tillgängliga sociologiska fakta klart och tydligt visar att klasstillhörighet är en avgörande faktor för kulturellt beteende, attityder och livsstil" (2006, s. 173). Fenomenet klass borde alltså enligt Nilsson därför ägnas större uppmärksamhet inom litteraturvetenskapen. I arbetarlitteraturen presenteras en annan bild av världen än den man hittar i exempelvis den borgerliga litteraturen. Han hävdar också att arbetarlitteraturen är en källa till kunskap om såväl historien som samtiden, då den ofta innehåller stora mängder information om arbetarklassen, om arbetarens tankar, drömmar, erfarenheter m.m. Arbetarlitteraturen borde också vara viktig som kunskapskälla av den anledningen att de flesta svenskar faktiskt har sina rötter i arbetarklassen. Och trots att man idag ibland talar om arbetarklassens utdöende är de flesta sociologer överens om att Sverige fortfarande är ett klassamhälle. Undersökningar visar att ca 60 % av den förvärvsarbetande befolkningen kan räknas till arbetarklassen.

I avhandlingen *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur* (1994) försöker Stig-Lennart Godin visa hur den tidiga arbetarlitteraturen bidrar till att forma ett klassmedvetande. Arbetarromanerna kom därigenom att ha en ideologisk funktion där litteraturen speglar gemensamma sociala erfarenheter. Godin undersöker hur arbetarförfattare i sina romaner låter olika yrkesgrupper såsom lantarbetare, arbetsvandrare och fabriksarbetare "formulera *sina* medvetanden" (1994, s. 6). Med utgångspunkt i arbetarromaner, tidningar och tidsskrifter undersöker Godin vilka konsekvenser dessa olika yrkesgruppers villkor får för hur klassmedvetande gestaltas i arbetarlitteraturen.

Godin konstaterar att de tidiga arbetarförfattarna med sina insikter i de förindustriella yrkesgruppernas (t.ex. lantarbetarnas och arbetsvandrarnas) sociala liv och arbetsliv kunde gestalta den samhälleliga nyordning som utgjordes av industrialismen. *Samhällsomvandlingen* är alltså ett centralt tema i den tidiga arbetarlitteraturen. Andra viktiga teman är exempelvis *bildning* och *solidaritet*. Bakom de skilda motiv och teman som förekommer i den tidiga arbetarlitteraturen och lyriken kan man alltså enligt Godin skönja föreställningar om samhälleliga mål. Ett tydligt exempel är hur flertalet dikter med "människovärde" som tema förbinder detta med politiska förändringar. Dikten får här politisk innebörd där människovärdet blir en symbol för samhällelig förändring. Klassmedvetandet är enligt Godin ett svårfångat begrepp då arbetarnas privata, sociala och politiska självförståelse har förändrades i och med att allt fler arbetare strejkade, anslöt sig till fackföreningar och bildade partier.

Ann-Christine Johansson Rissén försöker i sin magisteruppsats *Arbetarlitteraturens återkomst: En diskursinriktad analys kring föreställningar om den samtida arbetarlitteraturen i Sverige 1999-2007* (2008) rekonstruera en bild av hur fenomenet samtida arbetarlitteratur framställs och konstrueras i dagens samhälle. Fokus för analysen ligger på *hur* vi talar om fenomenet samtida arbetarlitteratur. Uppsatsens empiriska material utgörs av recensioner, artiklar, intervjuer och författarpresentationer kring fem författare vars romaner har omtalats i termer av samtida arbetarlitteratur. Författarna och romanerna är som följer: Lena Andersson: *Var det bra så?* (1999), Torbjörn Flygt: *Underdog* (2001), Tony Samuelsson: *En grind av mörker* (2004), Susanna Alakoski: *Svinalängorna* (2006) samt Åsa Linderborg: *Mig äger ingen* (2007). Utifrån diskursteorin har Johansson-Rissén konstruerat en analysmodell som har byggts upp av nodalpunkter och ekvivalenskedjor. Nodalpunkterna är som följer: *idéinnehåll* där *kritik mot klassamhället* får stå som rubrik, *miljö* där *förorderternas miljonprogram* står i centrum, *personteckningar* där *arbetar-/underklassen som samhällets förlorare* är centralt och *författare* som är *klassresenärer med arbetarklassbakgrund*. Resultaten speglas sedan mot den bild av det samtida klass- och välfärdssamhället som presenteras i aktuell forskning och litteratur.

I diskussionen hävdar Johansson Rissén att det huvudsakliga syftet för den samtida arbetarlitteraturen är att synliggöra och kritisera det samtida klassamhället. Hon har också kommit fram till att den förutom att kritisera samhällsstrukturer som bygger på över- och underordning även kritiserar den socialdemokratiska välfärdspolitiken. Vidare slutsatser är att det i materialet finns en diskussion om att det i arbetarlitteraturen förekommer en idealisering av arbetarklassen.

En av de mest framträdande *förändringarna* i den samtida arbetarlitteraturen som Johansson Rissén noterat är att det har skett en förskjutning från arbetet och arbetsplatsen som viktiga markörer för arbetarlitteratur till den miljö där arbetar-/underklass bor och lever, i första hand i förorten. Alkoholism, sjukdom och våld är teman som i den nya arbetarlitteraturen är mer framträdande än i äldre arbetarlitteratur. Uppsatsförfattaren har även kunnat utläsa att det ifråga om yrkesidentiteter har skett en förskjutning från den traditionella bilden av typiska manliga yrken såsom statare och rallare, via industriarbeten till dagens service- och vårddyrken.

Klas Kronberg analyserar i sin magisteruppsats *Arbetarklasskildringar i Ragnar Järhults och Per Gunnar Evanders författarskap* (2008) arbetarklasskildringarna i Ragnar Järhults och Per Gunnar Evanders författarskap. Genom en komparativ studie vill Kronberg jämföra de båda författarskapen för att därigenom hitta likheter och skillnader. Kronberg vill med sin undersökning få svar på varför Evander, till skillnad från Järhult, inte anses vara någon arbetarförfattare. Dessutom vill han undersöka vilka politiska budskap som förs fram. Enligt Kronberg uppvisar de båda författarskapen stora likheter t.ex. när det gäller hur arbetsplatserna skildras. I alla de analyserade verken står arbetsplatsen i centrum och arbetsvillkoren kritiserar. Kronberg menar att det i Järhults verk är en mörk bild av klassamhället som skildras. På arbetsplatsen förs det hela tiden en kamp mellan arbetare och högre tjänstemän. Kronberg kan se att det även i Evanders verk till den övervägande delen är arbetarklassen som skildras och om det förekommer skildringar av högre klassen framställs dessa på ett negativt sätt. De politiska budskap, som enligt Kronberg, kan utläsas i Järhults verk är att arbetarna måste kämpa med enad front mot den profittörstande arbetsgivaren för att få igenom sina krav om bättre arbetsvillkor. Även Evander kritiserar missförhållanden, men uppvisar enligt Kronberg inte några politiska budskap eller direkta förslag på hur problemen ska lösas.

3. Teoretiska perspektiv

I detta kapitel presenteras uppsatsens teoretiska perspektiv. Uppsatsen tar sin utgångspunkt dels i litteratursociologi, dels i klassteori. Vi presenterar de för uppsatsen viktigaste teoretikerna under respektive underrubrik.

3.1 Litteratursociologi

Uppsatsen har sin utgångspunkt i ämnet litteratursociologi. Lars Furuland har beskrivit ämnet litteratursociologi som ett ”systematiskt studium av litteraturen som socialt fenomen och som system och som institution i samhället” (Furuland 1997, s. 18). Detta innebär att litteratursociologisk forskning har som uppgift att analysera hela den litterära processen och därigenom systematiskt kunna analysera relationer mellan litteraturen och samhället, inte minst genom att studera hur samhällsstrukturer framträder (Ibid., s. 19). Litteratursociologi brukar delas in i tre underkategorier: *samhället i litteraturen*, *litteraturen i samhället* och *litteratursamhället* (Svedjedal 2002, s. 97).

Denna uppsats faller först och främst inom ramen för den första kategorin, d.v.s. samhället i litteraturen. Intresset för ett sådant studium ligger i att se hur skönlitteraturen skildrar samhället. Skönlitteraturen behandlas då som ett källmaterial för politisk, psykologisk och social historieforskning. Ett skönlitterärt material kan bidra till en djupgående förståelse för en specifik historisk tid och kan därigenom fungera som ett komplement till historiska och etnologiska källor. Furuland menar att en skönlitterär text på ett mer nyanserat sätt kan skildra vilken inverkan ett visst historiskt skeende har haft för den enskilda människan och likaså hur förändringar i samhället påverkat olika sociala skikt. Inte minst gäller detta den verklighetsskildrande texten, där arbetarförfattarna spelat en särskilt viktig roll som förmedlare av en annars svåråtkomlig värld (Furuland 1997, s. 25).

Den marxistiska litteraturforskningen bygger på den samhällsanalys av Karl Marx (1818-1883) och Friedrich Engels (1820-1895) där litteraturen betraktas som en del av samhällets kulturella och ideologiska överbyggnad. Denna överbyggnad vilar på samhällets ekonomiska och materiella bas. Marx och Engels gav aldrig själva ut något specifikt arbete rörande litteraturens förhållande till samhället (Furuland 1997, s. 29). Däremot ligger deras lära om produktivkrafterna i förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1859) till grund för den marxistiska litteraturforskningen.

Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande. (Marx 2003, s. 240)

Hur ett samhälles kultur formas är alltså beroende av dess materiella förutsättningar. Teorin om att det mänskliga varat bestämmer medvetandet ligger till grund för ett materialistiskt synsätt, där materiella faktorer används för att inte bara förstå, utan också att förklara litteratur (Svedjedal 1997, s. 78). En marxistisk litteraturforskning förutsätter att det finns en dialektisk förbindelse mellan begreppen *förståelse – tolkning – förklaring*. Då man inom den hermeneutiska teoribildningen för texttolkning brukar

uppehålla vid sig endast de två första momenten, förståelse och tolkning, söker den marxistiska litteraturforskningen förena dem med förklaringsmodeller för att på så sätt placera forskningsobjektet i en sociohistorisk verklighet. Vidare finns en dialektik mellan *text* och *kontext*. Texten är inte autonom utan den ”pekar ut över sig själv, mot sitt sammanhang”, som Aspelin uttrycker det. Till sist strävar den marxistiska litteraturforskningen efter att genomföra ett dubbelt perspektiv genom att se *samhället i litteraturen* och *litteraturen i samhället*. Litteraturen har förmågan att fördjupa uppfattningen om samhället, samtidigt som kunskap om samhället fördjupar bilden av litteraturen (Aspelin 1975, s. 178).

Sambanden mellan texten och de sociala förhållandena varur texten uppkommit kan studeras utifrån den s.k. *speglingsteorin*. Enligt denna betraktas litteraturen som en spegel av samhället, som en avbild av en historisk verklighet. Vår uppsats tar sin utgångspunkt i speglingsteorin. Tanken på litteraturen som en avspegling av samhället har varit särskilt central inom marxistisk litteraturanals. Inom marxismen formuleras frågan hur ”basen” påverkar ”överbyggnaden”, d.v.s. frågan om hur samhället påverkar konsten. I sin modernare variant har litteraturen enligt speglingsteorin bidragit till att ”bygga upp vår verklighetssyn, att skapa idéer, mentaliteter och ideologier” (Svedjedal 2002, s.84f). På så sätt kan litteraturen ses som en viktig källa till vår sociala förståelse av en tid.

Vid en litteratursociologisk analys av ett diktverk bör forskaren ta i beaktande sociala, ekonomiska och politiska faktorer som haft betydelse för diktverkets utformning. Viktor Svanberg uttryckte ovanstående på följande sätt i sin studie *Medelklassrealism: "Dikt är en produkt av samhällslivet."* (Furuland 1997, s. 28) En svårighet i detta sammanhang är dock hur det omfattande begreppet samhälle ska avgränsas. Istället för att göra anspråk på att studera och analysera verket utifrån ett samhällsligt helhetsperspektiv kan forskaren välja att relatera verket till vissa sociala, ekonomiska och politiska faktorer som haft betydelse för innehållet. Denna uppsats har för avsikt att studera och analysera de valda romanerna utifrån klassbegreppet som kopplas till såväl ekonomiska som kulturella faktorer.

3.2 Klassteori

För att beskriva de orättvisor och ojämlikheter som existerar i samhället brukar sociologer använda sig av begreppet *social stratifikation*. Klasssamhället är uppbyggt på social stratifikation, liksom slavsamhället och kastsamhället. Stratifieringen består av en hierarkisk uppdelning, där individer har olika tillgång till samhällets resurser (Giddens 2007, s. 255). Olika samhällen har haft, och har, sina olika förklaringar till social stratifiering. Det antika slavsamhället förklarades och försvarades utifrån att det var av naturen givet, d.v.s. att den fria mannen och slaven hade fått sina roller av naturen, och på så sätt kunde inte deras giltighet ifrågasättas. I det indiska kastsamhället får kastsystemet på ett liknande sätt sin förklaring utifrån religiösa grundvalar. Karma ger människor den plats hon har förtjänat att tillhöra. Under 1600- och 1700-talen växte i Europa en stark kritik fram mot de system som förklarade orättvisa samhällshierarkier utifrån religiösa eller ”naturliga” anspråk. Istället utvecklades tanken om alla människors lika värde, om att alla människor är av naturen födda jämlika. Tanken om jämlikhet som vi ofta bär med oss som en självklarhet för dock med sig ett stort

problem, som olika klassteorier försökt att förklara på skilda sätt. Frågan är, om alla människor är födda lika, hur kan världen fortfarande vara så ojämlik (Crompton 1998, s. 1ff)?

Uppsatsens klassteoretiska perspektiv utgår ifrån distinktionen mellan en materialistisk och en kulturell förklaringsmodell. För idén till att använda denna uppdelning har vi till stor del utgått ifrån Rosemary Cromptons bok *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates* (1998).

En materialistisk förklaringsmodell kan sägas studera klasskillnader utifrån ekonomiska och materiella villkor och fokuserar på produktion. En kulturell förklaringsmodell däremot studerar skillnader utifrån kulturella faktorer, såsom status, konsumtion och livsstil. Enligt Crompton har det skett en förskjutning från en materialistisk förklaringsmodell mot en kulturell. Postmoderna teoretiker betonar den växande betydelsen av att använda kulturella tillämpningar för att förstå identitet och beteende i samtida samhällen (Crompton 1998, s. 127). En förskjutning sker således från *produktion* till *konsumtion*. Nedan följer en genomgång av olika teoretiska förklaringsmodeller, där Marx och Weber kan sägas företräda ett materialistiskt synsätt. Pakulski och Waters är två av de postmoderna teoretiker som utgår från ett kulturellt perspektiv för att förklara ojämlikhet i samhället. Det finns idag dessutom många som menar att klass måste förklaras utifrån både materialistiska och kulturella aspekter. Pierre Bourdieu och Anthony Giddens är två av de teoretiker som företräder ett integrerat perspektiv.

3.2.1 Materialistisk förklaringsmodell

Marx

I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. (Marx 2003, s. 240)

Karl Marx är den teoretiker som främst förknippas med klassbegreppet. Begreppet är onekligen centralt för Marx som i *Kommunistiska manifestet* (1848) menade att "Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp" (Marx 2004, s. 29). Enligt Marx utgör samhällets materiella bas grunden för den kulturella överbyggnaden. Den marxistiska klassteorin bygger på att ett samhälles karaktär bestäms av det sätt på vilket människor förvärvar sina livsförnödenheter. Historien kan med detta beskrivas som en kedja på varandra följande *produktionssätt*, karakteriserade av en kombination av produktivkrafter (redskap, teknik) och produktionsförhållanden (de grundläggande ekonomiska förhållandena): det antika slavsamhällets, det feodala, det kapitalistiska. I den materiella produktionen innehar människan olika positioner i samhället, såsom ägande och arbetande (Liedman 2002, s. 194f).

Klasserna har enligt den marxistiska teorin sin grund i det kapitalistiska produktionssättets orättvisa fördelning av ägande och kontroll av produktionsmedel. En

klass utgörs enligt Marx av de människor som har en gemensam relation till produktionsmedlen, d.v.s. de medel som gör att de kan försörja sig (Giddens 2007, s. 260). I det kapitalistiska samhället såg Marx två huvudklasser - bourgeoisie och proletariatet, där bourgeoisie äger och kontrollerar produktionsmedlen, medan proletariatet bara äger sin egen arbetskraft. På så sätt har i det kapitalistiska samhället arbete kommit att bli en vara som alla andra (Crompton 1998, s. 27). Marx menar att förhållandet mellan kapitalister och proletärer kännetecknas av exploatering, där arbetaren under sin arbetsdag producerar mer än vad arbetsgivaren betalar för att ha denne anställd. Detta mervärde för arbetsgivaren ligger till grund för kapitalistens profit och leder till att klyftorna mellan arbetarklassen och kapitalisten hela tiden ökar. Enligt Marx är det inte bara rent ekonomiska förhållanden som ligger till grund för de orättvisor som det kapitalistiska samhället för med sig. Även arbetets art, med oerhört enformiga, mentalt nedbrytande och förtryckande arbetsuppgifter, spår på det kapitalistiska samhällets orättvisor (Giddens 2007, s. 260f).

Marx gjorde en distinktion mellan begreppen *klass i sig*, vilken är den ekonomiskt och socialt konstruerade klass individen tillhör, och *klass för sig*, som innebär individens medvetande om att ingå i en viss klasskategori. Utifrån Marx indelning i klass i sig och klass för sig kan man, enligt Crompton, tala om en objektiv klassidentitet och en subjektiv klassidentitet, där den senare innebär känslan av att tillhöra en viss klass (1998, s. 30). Marx menade att individers medvetenhet om att tillhöra samma *klass för sig* skulle leda till politisk medvetenhet och aktion. Enligt Marxtolkaren Erik Olin Wright såg Marx på så sätt klasser som sociala krafter med möjlighet att omskapa samhället (1997, s. 191). Marx menar att proletariatet måste föra kampen mot det kapitalistiska systemet för att till slut med revolution omstörta samhällets maktförhållanden. För att revolutionen ska kunna komma till stånd krävs att arbetarklassen organiserar sig, något som i sin tur kräver en gemensam känsla av att tillhöra samma klass (Crompton 1998, s. 30).

I *Det kommunistiska manifestet* (1948) skriver Marx och Engels om ett trasproletariat, *Lumpenproletariat*, som beskrivs som en passiv "förruttnelse av de understa lagren i det gamla samhället" (Marx 2003, s. 137). Detta det förborgerliga samhällets lägsta skikt kommer inte att bidra till proletärens revolution. Snarare kommer deras livssituation tvinga dem att låta sig köpas "för reaktionära syften" (Ibid.). Idag används begreppet underklass ibland i samma nedsättande bemärkelse som trasproletariat. Tidigare åsyftades ofta farliga grupper som tjuvar och luffare, medan dagens uppfattning om underklass, enligt Giddens, snarare handlar om socialbidragstagare som inte själva har någon egen initiativkraft (2007, s. 276). Underklass används även deskriptivt för att beskriva den klass längst ner på samhällsstegen, som lever under mycket knappa förhållanden och har ytterst små utsikter att förändra sin situation. Wright menar att underklassen är det befolkningsskikt som, i och med att deras arbetskraft inte efterfrågas, till och med förlorat sitt värde som kapitalistisk vara (1997, s. 23f).

Inom en marxistisk teori kan nya produktivkrafter, t.ex. ny teknik leda till att samhället omvandlas i grunden. Många hävdar att vi befinner oss mitt i ett sådant epokskifte, där industrisamhället ersatts av informationssamhället. Vi har rört oss från ett modernt till postmodernt samhälle, där 1900-talets fordism ersatts av postfordism och massproduktionen bytts ut mot datorstyrd produktion. I det nya samhället har den organiserade kapitalismen ersatts av oorganiserad kapitalism och i den snabba

förändring som samhället genomgår har den tidigare långtidsanställningen förvandlats till projektanställning (Crompton 1998, s. 18). Frågan är om detta epokskifte verkligen har medfört nya stratifieringskriterier och att klassamhället därmed har suddats ut. Crompton menar att det nya samhället hellre ska ses som spridning och intensifiering av kapitalismen, och kapitalistiska samhällen har alltid varit orättvisa samhällen (Ibid., s. 218). Även den amerikanske sociologen och mediekritikern Herbert Schiller menar att det vi nu ser är en fortgående utveckling av det kapitalistiska samhället. Schiller anser att samhället visst genomgått betydande förändringar de senaste årtiondena, men att kapitalet och marknaden fortfarande är den styrande mekanismen i samhället. Informationssamhället definieras enligt Schiller av det kapitalistiska samhällets struktur, och de kapitalistiska värdena bestämmer dess spelregler. Marknadsnormen och klasskillnader är kapitalismens främsta kännetecken och Schiller menar att dessa egenskaper snarare förstärks än ersätts genom den så kallade informationsrevolutionen (Webster 2006, s. 124f).

Weber

Karl Marx och Max Weber (1864-1920) ses som de två förgrundsgestalterna inom klassteori, och deras arbeten utgör ofta grunden till vilken senare teoretiker förhåller sig. Trots att båda har en materialistisk utgångspunkt finns vissa skillnader. Marx var en politisk aktivist med en tydlig revolutionär agenda, medan Weber var en företrädare för en värdefri akademisk samhällsforskning (Crompton 1998, s. 32). Medan Marx såg klasser som abstrakta sociala krafter som skapade historien och därmed gjorde klasskampen ofrånkomlig, menade Weber att kollektivt handlande inte sker med någon nödvändighet. Weber ansåg att samhällsformationen utgår från individnivå och att klasser är något som representeras av individer med samma "livschanser". Dessa livschanser är enligt Weber betingade av marknadens ägandeförhållanden, d v s de som äger respektive inte äger. Weber räknar emellertid även andra komponenter såsom *kön*, och inte minst *status* till de livschanser en individ kan förfoga över. Människor som delar samma livschanser räknar Weber sedan till samma *sociala klass* (Ibid. s. 33f). Även om Weber, liksom Marx, menar att klassbegreppet bygger på givna ekonomiska förutsättningar, är statusbegreppet centralt för Webers klassteori. Status handlar för Weber om det sätt på vilket andra människor uppfattar en persons sociala ställning. Till skillnad från Marx som menade att status är helt betingat av klass, ansåg Weber att status i det alltmer komplexa samhället visserligen bygger på, men inte helt kan reduceras till enbart ekonomiska förhållanden (Giddens 2007, s. 262).

Modeller för materiell klassanalys

De klassteorier som utvecklats av Marx och Weber har kommit att uttolkats av många efterföljare, och en del teoretiker har försökt ställa upp olika modeller för klassanalyser. Erik Olin Wright har med en marxistisk utgångspunkt utvecklat ett analyschema för att klarlägga sociala strukturer. John Goldthorpe har ställt upp en modell utifrån ett weberianskt perspektiv (Crompton 1998, s. 57). Trots en del olikheter bygger båda modellerna på en klassanalys utifrån yrkeskategorier, något som av anhängarna av modellerna förklaras av de nära kopplingar som kan iakttas mellan yrkestillhörighet och andra faktorer såsom social rörlighet och utbildningsmöjligheter (Ibid., s. 100). I Sverige sker i statistik en socialgruppsindelning enligt den av SCB konstruerade SEI,

socioekonomisk indelning, som baseras på uppgifter om bland annat personers yrken (med utbildningskrav), typ av produktion, företagstyp och organisationstillhörighet (Statistiska centralbyråns hemsida).

3.2.2 Kulturell förklaringsmodell

Under 1900-talet har samhället genomgått omfattande förändringar. Allt fler i Västvärlden har fått högre levnadsstandard och den ekonomiska och teknologiska utvecklingen har gjort att industrisamhället snarare förvandlats till ett servicesamhälle. Den snabba informationsspridningen har gjort att världen alltmer kommit att betraktas som globaliserad, och allt eftersom nationalstaten förlorar i betydelse har den lokala identiteten, snarare än klassidentiteten, kommit att ses som betydelsebärande (Crompton 1998, s. 113). Inkomsterna för arbetarklassen har ökat, och det är fler som gör en s.k. klassresa upp i medelklassen. Arbetarklassen har sålunda minskat medan medelklassen har blivit större (Giddens 2007, s. 274). I takt med att standarden (för majoriteten) i västerlandet har ökat, har också konsumtionen gjort detsamma. Större intresse har därför riktats mot kulturella aspekter av klasstillhörighet, och uppmärksamheten har flyttats från yrkeskategorier till konsumtion, smak och livsstil (Crompton 1998, s. 141). Det har alltså skett en fokusflyttning från produktion till konsumtion.

Att samhället har förändrats från ett industriellt till ett postindustriellt samhälle ligger till stor del till grund för en kritik av de materiella förklaringsmodellerna. Samhället ser helt enkelt inte likadant ut som när modellerna först upprättades. De yrkesinriktade analysmodeller som upprättats av Wright och Goldthorpe har dessutom kritiserats för att inte lägga tillräcklig vikt vid prestige som grund för social tillhörighet. Man efterlyser helt enkelt mer fokus på Webers statusbegrepp (Ibid., s. 121).

Till skillnad från det moderna samhället har det postmoderna samhället kommit att präglas av fragmentisering och individualisering. De snabba förändringar som samhället genomgår har fått en del samhällsforskare att vilja tala om ett "societal shift" (Ibid., s. 127). Pakulski och Waters menar t.ex. att konsumtion har blivit den ledande kraften i postmoderna samhällen, och den instabilitet och sociala flyktighet som kännetecknar det postmoderna samhället måste ses som en kontrast till den kollektivt organiserade klasstabilitet som rådde under fordismen (Ibid., s. 131). Pakulski och Waters menar att samhället har genomgått så stora sociala förändringar att klassbegreppets politiska, sociala och ekonomiska betydelse minskar och att de orättvisor som finns snarare är en effekt av skillnader i status, livsstil och konsumtionsmönster. De kallar detta nya stadium av samhället för "statuskonventionalism". Detta innebär att samhället visst är socialt skiktat, men en individs identitet finns inte i hennes roll i produktionsledet, utan i hennes möjlighet till kulturell statuskonsumtion. Pakulski och Waters menar att människor i dagens samhälle inte betraktar sig som tillhörande en specifik klass, utan att de upplever sig helt enkelt som individer, samhället har blivit "individualiserat". Klassidentiteten har ersatts av konsumtions- och statusidentitet (Abbot i Giddens 2007, s. 268f).

Under 80- och 90-talet kom det moderna projektet och dess strävan efter objektiv sanning att ifrågasättas (Crompton 1998, s. 123). En del postmoderna teoretiker, t.ex. Peter L Berger och Thomas Luckman har betonat att klassintressen är konstruktioner. I

det postmoderna samhället har de olika roller vi tagit för givna kommit att ifrågasättas. Det handlar om idén att könsroller, klassroller, yrkesroller och rasroller egentligen är sociala konstruktioner. Jagets identitet har alltmer kommit att likställas med hur personen uppfattar sig själv, och detta är i sin tur format av de dagliga val en person utsätts för. På ett sådant sätt konstruerar vi vårt liv och vår identitet, och jaget blir en källa till mening och värde. Den individuella identiteten blir med ett sådant synsätt mest uttalad, och eftersom vi lever våra liv i en mängd olika sociala sammanhang blir gruppidentiteten inte lika framträdande (Stevens 1998, s. 370f). Den ekonomiskt materialistiska grunden i både Marx och Webers teorier har av dessa postmoderna teorier kommit att ersättas av en kulturell ansats.

3.2.3 Ett integrerat perspektiv

Att utgå från ett helt igenom materialistiskt eller kulturellt perspektiv för att förklara klass är idag inte särskilt vanligt. Många samhällsforskare anser istället att man måste använda sig av både en materiell och en kulturell förklaringsmodell. Den franske sociologen och kulturteoretikern Pierre Bourdieu (1930-2002) och den brittiske sociologen Anthony Giddens (1938-) är två av de mest namnkunniga samhällsforskare som menar att både kulturella och materiella faktorer måste tas i beaktande vid klassanalys.

Bourdieu

Bourdieu har i sin klassteori influerats av både Marx och Weber, men Bourdieu definierar inte klass utifrån produktion, utan snarare utifrån sociala relationer (Crompton 1998, s. 148). För Bourdieu är social stratifiering en viktig utgångspunkt då han studerar hur och varför samhället styrs enligt en logik där makt och inflytande är ojämnt fördelade (Carle 2003, s. 376).

De analyser av klassamhället som utgår från teorin att objektiva ekonomiska förhållanden bildar basen för alla de sociala relationer som förekommer i klassamhället, är enligt Bourdieu otillräckliga. En sådan analys gör gällande att samhället helt igenom är statiskt, att allt är beroende av produktionsförhållanden (jämför Marx). Bourdieu vill vidga analysen och menar bl.a. att utbildningssystemet är centralt för klassreproduktionen. I utbildningen strävar man efter bildning och kunskap men har man ett socialt ursprung i arbetarklassen blir vägen att nå dessa mål svårare än för andra samhällsklasser (Ibid., s. 284f).

Bourdieu betraktar klass som en enhet bestående av agenter som är ”underkastade homogena existensbetingelser” vilket i sin tur leder till att ”system av homogena dispositioner” skapas (1986, s. 244). Agenterna inom samma enhet/klass besitter en uppsättning gemensamma egenskaper, t.ex. ekonomiska tillgångar eller makt. Detta är beroende av de olika typer av *kapital* en individ besitter, såsom ekonomiskt eller kulturellt kapital. Individer inom samma klass ”alstrar likartade praktiker”, vilket ska kopplas till dessa individers liknande livsstil och smak (Ibid.). Bourdieu vill förstå mekanismerna bakom den sociala reproduktionen, d.v.s. hur återskapandet av

samhällets klasstruktur betingas av individers strävan efter att vidmakthålla sin position i den sociala strukturen.

Reproduktionsstrategier är alla de praktiker... genom vilka individerna eller familjerna omedvetet strävar efter att bevara eller utöka sitt kapitalinnehav och därmed behålla eller förbättra sin position i den struktur som klassförhållandena utgör. (Ibid., s. 279)

Donald Broady, professor i pedagogik, är den som introducerat Bourdieus teorier i Sverige. Han skriver att symboliskt kapital ”är det som av sociala grupper igenkänns som värdefullt och tillerkänns värde” (1989, s. 2). Vad gäller det symboliska kapitalet, som är ett allmänt begrepp, kan det sägas brytas ned i flera ”underavdelningar” varav Bourdieu tillskriver det kulturella kapitalet störst betydelse. Det kulturella kapitalet uppträder i tre olika former, dels i institutionaliserat tillstånd, lagrat i t.ex. akademiska titlar, dels i objektiverat tillstånd, lagrat i materiella ting såsom konstverk och böcker, och dels i förkroppsligat tillstånd. Detta tillstånd har sin grund i en individs *habitus*, vilket är ett annat centralt begrepp inom Bourdieus sociologi (Ibid., s. 11ff). Det kulturella kapitalet är de tillgångar individen har till den etablerade kulturen och skolsystemet, till exempel en akademisk examen (Ibid., s. 14). Det ekonomiska kapitalet innebär individens ekonomiska tillgångar.

Enligt Broady kan *habitus* definieras som ”system av dispositioner... som bestämmer hur människor handlar, tänker, uppfattar och värderar i givna sociala sammanhang” (Ibid., s. 20). *Habitus* finns nedlagt i kroppen och kan liknas vid en individs sociala bagage. Individens handlingar, tankar, uppfattningar och värderingar är resultatet av mötet mellan *habitus* och de sociala sammanhang individen befinner sig i. Beroende på en människas *habitus* och det sociala sammanhang hon befinner sig i kan hon känna samhörighet eller utanförskap (Ibid., s. 20ff).

Ett tredje centralt begrepp som ska studeras i relation till begreppen kapital och *habitus* för en fruktbar analys är *fält*. Bourdieu talar om *fält* som ”*system av skillnader*, ett system av särskiljande positioner” (1986, s. 294). Vidare menar han att en betingelse definieras ”av allt det den inte är, och särskilt från det den står i motsättning till: i skillnaden definieras och bekräftas den sociala identiteten.” (Ibid.) I fråga om detta särskiljande spelar *smak* och *livsstil* en viktig roll. Bourdieu-uttolkarna Broady och Lundgren menar att smaken ”är vårt finaste instrument för att orientera oss i den sociala världen och särskilja oss från andra och från deras smak” (1984, s. 67). I fråga om smak är Bourdieu starkt influerad av Webers tanke om ”stilisering av livet” som kopplat till livsstilsbegreppet syftar till att förklara hur grupper markerar sin status i samhället (Bjurström 1997, s. 187).

Bourdieu har gjort en mängd underökningar om den franska befolkningens levnadsvanor och vardagsliv. Han har bl.a. studerat människors och grupperns smak för mode och klädval. Smaken för mode är ”en aktiv komponent som i samhällets klassproduktion bidrar till att fördela individerna i ett socialt rum” (Carle 2003, s. 390). Valet av kläder är m.a.o. ett aktivt uttryck för att markera vår position på den sociala arenan.

Giddens

Enligt Giddens är klasstillhörigheten fortfarande en viktig faktor för att förklara de orättvisor som finns i samhället, men vårt liv bestäms inte helt av klasskillnader. Vårt senmoderna samhälle präglas av en social mobilitet som gör det möjligt att göra klassresor uppåt i stratifieringen, och expansionen av högre utbildningar och den ”nya” ekonomin gör att den gamla klassordningen ersätts av en mer föränderlig och meritokratisk, prestationsorienterad, ordning (2007, s. 287).

Ett centralt begrepp för Giddens är *reflexivitet*. Detta innebär att ”ständigt göra revideringar mot bakgrund av nya informationer eller kunskaper” (1999, s. 30). Individens oundvikliga konfrontation med olika val är utmärkande för den modernitet vi lever i är. Vi tvingas helt enkelt att välja (Ibid., s. 101). I och med den posttraditionella sociala världens inträde har självet och dess identitetsskapande genomgått en stor förvandling. I det posttraditionella samhället betraktas självet med Giddens termer som ett reflexivt projekt. Livsstil får här en avgörande betydelse för en individs identitet. Människan av idag lever i en kontext som erbjuder många valmöjligheter och individerna tvingas därmed att välja sin livsstil bland många olika alternativ (Ibid., s.13). Giddens definition av livsstil är ”en mer eller mindre integrerad uppsättning praktiker som en individ följer” (Ibid., s. 101). I traditionella samhällen var en individs identitet och livsbana utstakad. Genom s.k. övergångsriter gick en individ ett från ett stadium i livet till ett annat, t.ex. från ungdom till vuxenliv. I den posttraditionella ordningen måste dock individen själv utforska och konstruera sin egen identitet som en del av en reflexiv process (Ibid., s. 44f). Det är individens ansvar att förverkliga sig själv och skapa sin identitet. Som Giddens uttrycker: ”Vi är inte det vi är, utan det som vi gör oss till.” (Ibid., s. 95) Crompton menar att en sådan ökad individualisering kan ju tyckas ganska svår att förena med tanken om den kollektiva klasskänslan (Crompton 1998, s. 128).

Enligt Giddens skapar moderniteten skillnader, uteslutning och marginalisering. Klasskillnader kan delvis definieras utifrån de olika möjligheter till självförverkligande en individ har. Men i fråga om klass, klasskillnader och andra former av ojämlikhet är Giddens noga med att påpeka att val av livsstil inte enbart gäller de ekonomiskt privilegierade i samhället. Uttrycket livsstil har visserligen tagits upp av reklamvärlden och förknippas ofta med konsumtion av varor. Men livsstil handlar om så mycket mer än konsumtionsvanor, ”det refererar också till beslut och handlingar i omständigheter präglade av stora materiella begränsningar.” Livsstil kan i detta avseende innebära att en individ mer eller mindre medvetet avvisar ”utbredda beteende- och konsumtionsformer” (1999, s. 14).

4. Metod

Vi kommer i denna uppsats att använda oss av kvalitativ textanalys i studiet av romanerna. Inom den samhällsvetenskapliga forskningen finns ett särskilt intresse för språk och text. Enligt Bergström och Boréus hör ett bestämt sätt att betrakta texter till grundförståelse av textanalysen. Texter kan spegla, reproducera eller ifrågasätta fenomen, t.ex. makt. De blir *samhällsvetenskapligt* intressanta då de kan användas för att komma åt relationer mellan exempelvis individer eller grupper som ligger utanför själva texterna (2000, s. 15). I vår undersökning är detta synsätt centralt då vi betraktar de skönlitterära texterna som avspeglingar av samhället. Nedan presenteras den specifika analysmetod vi kommer att använda i vår undersökning, nämligen idéanalys.

4.1 Idéanalys

I vår analys av de fyra romanerna kommer vi att använda oss av en idéanalytisk metod. En idé kan betraktas som en tankekonstruktion som t.ex. kan handla om en föreställning om verkligheten (Bergström & Boréus 2000, s. 148). Idéanalysen används framförallt inom statsvetenskapen och har som syfte att kritiskt studera politiska texter och idéer. Liksom de flesta undersökningar ska idéanalysen *beskriva, förklara* eller *ta ställning* till ett material (Beckman 2005, s. 14). Vi anser att denna metod även är användbar i annan samhällsvetenskaplig forskning och lämpar sig väl för vår studie. Denna uppsats har i första hand för avsikt att beskriva hur olika teorier om klass kan appliceras på romanerna. De olika sätt att uppfatta klass på kan i detta sammanhang betraktas som idéer.

Efter att ha definierat för sig själv *vad* det är i textmaterialet man vill studera, i vårt fall är detta alltså klasskildringar i ny svensk arbetarlitteratur, gäller det att i ett andra skede utforma kategorier med vars hjälp det är möjligt att studera den fråga man avser besvara. Det är här teoriansknytningen blir angelägen. Inspirationen till analysapparaten hämtas lämpligtvis från teorier formulerade av andra forskare. Här är det fråga om att "operationalisera" de centrala begreppen, d.v.s. göra de användbara (Ibid. s. 20ff). En analysapparat kan konstrueras utifrån dimensioner eller idealtyper, där vi kommer att använda oss av det senare. Begreppet idealtyp kan ses som ett slags tankekonstruktion och används inom idéanalysen som raster att lägga över de texter som ska analyseras i syfte att "rekonstruera idésystem" (Bergström & Boréus 2000, s. 158).

Utifrån de olika teorier om klass vi ovan redogjort för har vi ställt upp en analysmodell bestående av sju kategorier, idealtyper, som sedan används för att studera romanerna ur ett klassperspektiv. Den analysmodell som vi konstruerat utifrån teorin består av följande idealtyper:

Ekonomiskt kapital
Kulturellt kapital
Produktion, exploatering, profit
Klass i sig – klass för sig
Konsumtion, livsstil, smak
Status
Samhällsförändring

De två första idealtyperna, *Ekonomiskt* och *Kulturellt kapital*, är tagna från Bourdieus teorier medan de två nästföljande, *Produktion, exploatering, profit* och *Klass i sig – klass för sig* är skapade utifrån Marx klassteorier. Idealtypen *Konsumtion, livsstil, smak* är i första hand resultatet av en sammansmältning av Bourdieus och Giddens teorier. *Status* är hämtat från Webers terminologi. Den sista idealtypen, *Samhällsförändring*, grundar sig i redogörelsen av samhällets förändring i uppsatsens bakgrund och teori och är intressant för förståelsen av hur klasstillhörigheten formas idag.

Den största fördelen med en kategoriindelade analyser, såsom idéanalys, är att man lyckas presentera en ordnad bild av verkligheten (såsom den skildras i litteraturen bör påpekas i vårt fall) (Esaiasson 2007, s. 158). Användandet av idealtyper kan på ett praktiskt sätt bringa ordning i materialet (Bergström & Boréus 2000, s. 170). Genom att använda oss av de idealtyper vi ovan redogjort för anser vi oss täcka de viktigaste aspekterna av teorin. Vi anser vidare att idealtyperna kan vara till stor hjälp i studiet av romanerna genom att bidra till struktur och att möjliggöra en systematisk analys av materialet. Även i resultatredovisningen kan idealtyperna på ett överskådligt sätt tydliggöra de resultat vi kommer fram till. Bergström & Boréus menar att en annan fördel med metoden är möjligheterna till systematisk jämförelse ökar (Ibid.). I uppsatsens diskussionskapitel kommer jämförelser mellan romanerna att göras.

En svårighet som kan uppstå är att delar av materialet hör hemma under flera av idealtyperna, och därför kommer att presenteras flera gånger i resultatredovisningen. Olika idealtyper kan därför komma att glida in i varandra, men då idealtyperna representerar olika perspektiv kan upprepningar bli nödvändiga för att analysen ska bli så mångfacetterad som möjligt.

4.2 Hermeneutik och förförståelse

Med textanalysen ställs forskaren inför tolkningsfrågor. Texter är meningsfulla fenomen och för att kunna avkräva den skönlitterära texten en mening, och därigenom visa att vi förstår innebörden, krävs att texten tolkas (Gilje & Grimen 1993, s. 177). Denna förståelse är också nödvändig för att vår studie ska ha en riktning. Vi måste alltså ha klart för oss vad det är vi letar efter i texten (Ibid., s. 183). Naturligtvis är det viktigt för uttolkaren att vara medveten även om sig själv som kontextbunden samhällsvarelse. När vi tolkar en text gör vi det alltid mot bakgrund av våra egna förutsättningar som i sin tur påverkar hur vi förstår texten. Som Vikström påpekar kan ingen tolkning ske förutsättningslöst utan tolkningen av en text är oundvikligen kontextuellt färgad, d.v.s. beroende av den sociala, historiska och ideologiska miljön uttolkaren lever i (Vikström 2005, s. 21). Utan viss förförståelse är tolkning av texter inte möjlig. Inom *hermeneutiken* talar man om dessa förutsättningar som vår egen *förförståelse* (Bergström & Boréus 2000, s. 26).

Pendlande mellan del och helhet, mellan att förklara och att förstå, brukar kallas den hermeneutiska cirkeln eller bågen. Den hermeneutiska bågen börjar med en ytlig förståelse av texten, här är det än så länge fråga om en okritisk hållning till texten. Det andra steget i tolkningsprocessen innebär att man gör en metodisk analys av texten, i vårt fall med hjälp av en utifrån teorin konstruerad analysmodell. Bågen avslutas med

en kritiskt prövad förståelse och vi har uppnått ökad kunskap. Dessa tre moment kan inte ses som skilda från varandra utan är samtidigt närvarande i den helhet som är tolkningsprocessen (Vikström, s. 27f).

4.3 Material och urval

Materialet består av fyra svenska debutromaner, utgivna mellan åren 1999 och 2008, som i den litterära offentligheten, t.ex. i recensioner, intervjuer och av de utgivande förlagen, har omtalats i termer av arbetarlitteratur. Dessa är som följer: *Var det bra så?* (1999) av Lena Andersson, *Göteborg i päls* (2006) av Per Johansson, *Mig äger ingen* (2007) av Åsa Linderborg samt *Still* (2008) av Hassan Loo Sattarvandi.

Vi är medvetna om den skevhet som kan uppstå i och med det urval av material vi har gjort. Då de romaner som utgör grunden för uppsatsen är utvalda i egenskap av att de kallats arbetarlitteratur, kan naturligtvis inte urvalet sägas vara representativt för all den litteratur som utkommit under perioden. Det är därför inte heller säkert att vårt resultat på ett rättvisande sätt speglar de uppfattningar om klass som finns i dagens samhälle.

Även när det gäller det arbetarlitterära kriteriet har vi gjort urval som påverkar resultatets utgång. Vårt främsta urvalskriterium har varit att romanerna i någon mån ska skildra samtiden. *Var det bra så?* och *Mig äger ingen* utspelar sig visserligen till största del på 1970- och 80-talet men dessa berättelser sträcker sig till slutet av 1990-talet respektive början av 2000-talet och säger således även något om dagens samhälle. Som nämns ovan är alla romaner som ingår i undersökningen debutromaner, men detta skall snarare ses som ett resultat av samtidskriteriet än som ett urvalskriterium i sig.

Påpekas kan också att det är själva romanerna vi undersöker. Vi kommer inte använda oss av annat material såsom recensioner och intervjuer. För att underlätta läsningen av resultatredovisningen följer nedan en presentation av de fyra romaner vi i nästkommande kapitel kommer att analysera.

Var det bra så?

Lena Anderssons debutroman *Var det bra så?* rönt stor uppmärksamhet då den kom ut 1999. Handlingen är förlagd till 1970- och 80-talets förortsmiljö, närmare bestämt till en plats som getts det fiktiva namnet Stensby. Vi får stifta bekantskap med flertalet karaktärer, bl.a. Lotta och hennes mamma Karin som p.g.a. dålig ekonomi tvingas köpa alla kläder på rea eller andrasortering. Men här finns också Pia som från första dag i skolan intar en statusposition i klassen, hennes pappa är chef och familjen bor de finare områdena av Stensby. I den epilög som avslutar romanen och som utspelar sig i slutet av 1990-talet, riktas blicken återigen mot Stensby och vi får se hur det gått för några av karaktärerna i deras vuxna liv. *Var det bra så?* är en roman om välfärdens Sverige som trots allt tal om jämlikhet uppvisar stora ekonomiska klyftor mellan medborgarna. Romanen problematiserar även det flitigt använda begreppet mångkultur och att människor definieras utifrån etnicitet.

Göteborg i päls

2006 debuterade Per Johansson med *Göteborg i päls*. Romanens huvudkaraktär och berättarjag är den unge intellektuelle Perra som efter att ha studerat på universitet hoppar av studierna och börjar som diskare på en restaurang. Romanen rymmer utförliga beskrivningar av det slitsamma arbetet i disken och de strategier Perra uppfinner för att klara av arbetspassen som ibland uppgår till 17 timmar. Allt eftersom historien fortlöper uppdagas att Perra mår mycket dåligt psykiskt. För att döva ångesten tränar han på gym på fritiden och jobbar ännu mer, ännu hårdare. Arbetet han utför är mycket enformigt men för Perra blir arbetet en trygg tillflyktsort där allt det handlar om är att hålla kroppen igång. Förutom att vara en arbetsskildring framstår romanen som en berättelse om en ung mans sökande efter plats och mening i tillvaron.

Mig äger ingen

Denna självbiografiska roman från 2007 skriven av Åsa Linderborg handlar om uppväxten med den hårt arbetande och alkoholiserade pappan Leif, härdarmästare på Metallverken. Även Åsas mamma Tanja, som till Leifs sorg lämnat honom och dottern när denna är fyra år, finns ständigt närvarande i berättelsen. Leif är mycket kärlekfull, rolig och omtänksam mot Åsa under uppväxten men hans alkoholmissbruk blir med tiden värre och tär på relationen. Handlingen utspelar sig i Västerås och sträcker sig från början av 1970-talet, då Västerås var en utpräglad industristad, till det 90-talet som präglades av nedskärningar och nedläggningar till följd av ekonomiska lågkonjunkturer. Romanen persongalleri är omfattande och utgörs även av Leifs respektive Tanjas familjer. Trots deras olika bakgrunder finns det något som förenar dem - drömmen om socialismen. Linderborgs roman är ett kärleksfullt fadersporträtt men i lika hög grad även en historia om arbete, klasstillhörighet, politik och ett samhälle i förändring.

Still

Denna roman är skriven av Hassan Loo Sattarvandi och utkom 2008. Det är berättelsen om Nemo och hans vänner som lever och bor i förorten Hagalund. De är alla utbildade och arbetslösa och försöker fördriva vardagens tristess med att knarka, vandalisera och ställa till med bråk med rivaliserande gäng. Det är en våldsam och hård verklighet som beskrivs i *Still*. Karaktärerna står utanför samhället och upplever att de inte kan påverka sin situation. I Hagalund har livet för de unga stagnerat, här står allt still, och maktlösheten är stor. Men i all hopplöshet finns en stark gemenskap mellan karaktärerna, utsattheten och föraktet mot medelklassen förenar dem.

5. Resultatredovisning och analys

5.1 Var det bra så?

Ekonomiskt kapital

I Stensby där romanen utspelar sig har de flesta ett litet ekonomiskt kapital, något som blir tydligt när romanen behandlar semesterfrågan. Lotta och hennes familj ska vara hemma hela juli, men även om det skulle bli en varm sommar gör det inget, ”lägenheterna är praktiskt byggda med flest fönster mot norr för människor som inte har råd att åka bort” (Andersson 1999, s. 20).

Pias familj är en av de i Stensby som har ett större ekonomiskt kapital. Pappan har arbetat sig upp och familjen har klättrat på samhällsstegen. Anna och hennes mamma däremot hör till dem som har det sämre ställt. Anna berättar för att de snart ska flytta, något Pia betvivlar.

- Det kostar ju pengar att flytta. Ni går väl på bidrag?
- Bara lite faktiskt. Man har ju skam i kroppen (s. 62).

Det framkommer ganska tidigt i romanen att Lottas mamma har ett litet ekonomiskt kapital. Lottas klasskamrat Edward ska begravas och Lotta och mamman åker till ett köpcentrum för att handla begravningskläder.

- Tur att han inte dog innan barnbidraget kom.
- Men lilla gumman, så barskrapade är vi inte ...

Mamma känner på olika plagg och letar efter prislappen.

– Det var verkligen hemskt det här med Edward. Men nog är det synd att köpa kläder för en enda gång, det måste jag säga (s. 16).

Åsas mamma, Inga, är en av alla de som har svårt att få vardagen att gå ihop. I affären tvingas hon lämna tillbaka varor hon inte kan betala.

- Köttet, jag tar bort köttet (s. 65).

På väg hem sjunker hon i tunnelbanan ihop av trötthet. ”Det är för att jag oroar mig för mycket, tänker hon. Det får bli som det blir. Man svälter ju inte ihjäl i alla fall, inte i Sverige” (s. 67). Hemma undrar Åsa vilka som i svenska historien var hattarna och vilka som var mössorna.

- Det låter ju som att hattarna var för dom rika och mössorna för de fattiga. Som vi.
- Vi är väl inte fattiga, säger Åsa.
- Inte precis rika heller.
- I Sverige finns det ju inga fattiga eller rika.
- Nåja (s. 69).

Senare i romanen blir Åsa och hennes mamma vräkta för att de inte har några pengar. Mamman har lånat hundra kronor på sitt arbete, blivit påkommen innan hon lagt tillbaka dem, och därför fått sparken (s. 143f).

Det finns i romanen ett antal personer som har ett större ekonomiskt kapital. Läraren Elsa Granlund har det gott ställt och hon och hennes make håller sig med hembiträde. Det framkommer att hembiträdet är mamma till Yilmaz, en av pojkarna i klassen. De

beklagar sig över vilket dåligt arbete hon utfört den senaste tiden, och diskuterar hennes situation.

- Är det den enda inkomstkällan hon har? ...
- Förutom socialbidrag. Jag antar att hon har socialbidrag?
- Jag är inte säker. För hon städar på nätterna, på ett sjukhus tror jag (s. 92).

Senare gör Yılmaz tillsammans med ett par klasskamrater inbrott i ett annat hus. Det visar sig att det är deras svensklärare Gunilla Hulth.

- Fan va rika dom va, fan va rika asså, säger Yılmaz (s. 117).

Skillnaderna i ekonomiskt kapital, mellan Elsa och Gunilla i förhållande till Yılmaz, blir här väldigt tydligt.

Kulturellt kapital

Lottas mamma Karin läser engelska på kvällskurs vilket Lotta skäms över. Det blir uppenbart att Karin inte har någon högre utbildning men att hon vill vidareutbilda sig i syfte att få ett bättre jobb, att stiga kulturellt och ekonomiskt.

- Det är ju för att vi ska kunna komma härifrån jag gör det här (s. 24).

Lotta funderar hur alla hennes vänners mammor, inklusive hennes egen, slutade skolan efter nian. Annas mamma ”är den enda som kallar det ett sabbatsår” (s. 48).

Kunskapsmässigt och intellektuellt håller Lotta på att gå om sin mamma, hon är mycket duktig och ambitiös i skolan, ”fyra och åtta” i medelbetyg. På nätterna ligger hon och läser de klassiska romanerna; Strindberg, Dostojevskij och Söderberg. Karin däremot verkar inte förstå meningen med att läsa böcker om de inte är spänningsromaner. Lotta rättar ofta sin mamma när hon har missuppfattat något, t.ex. när de vid ett tillfälle diskuterar politik och Karin irriterat utbrister: ”Sluta dissiktera allting jag säger. Dissekerar, tänker Lotta. Hon säger inget.” (s. 43) Likaså påpekar hon för Karin att affärsbiträdet ”pratar farsi”, inte arabiska som mamman tror.

Vid ett tillfälle berättar Lotta för Karin om sin klasskamrat Leyla som vill bli författare eller riksdagsman: ”hennes farbror håller nog på med sånt där tror jag, skriver och sitter med i olika – ja, ställen där man bestämmer.” (s. 41) Leylas familj prioriterar utbildning och verkar besitta stort kulturellt kapital. Leyla ska byta skola eftersom hon anser att motivationen bland eleverna är alltför låg och undervisningen undermålig. Hon klagar på klasskamraternas språk: ”En del använder inte fler än högst femtio ord om dagen”. (s. 136) Pappan konstaterar:

- Det saknas ett gynnsamt kulturklimat i er skola. (Ibid.)

I slutet av romanen får vi möta några av karaktärerna då de är i trettioårsåldern, bl.a. Leyla och Zeynep. Skillnaderna mellan de båda blir uppenbara. Leyla har studerat på universitetet i flera år och är på väg till en tv-studio för att delta i en debatt, Zeynep kör taxi.

Leyla, du och jag har inget med varandra att göra. Du som har pluggat så länge och har vänner som doktorerar eller vad du sa, borde du inte ha lärt dig det nånstans på vägen? (s. 170)

Anna har vid samma ålder tre barn som är tre, fem och tio år gamla. Då Anna slutade nian hade hon inte någon som helst tanke på att fortsätta studera, vilket hon inte heller gjort. Ett stycke beskriver hur Anna som vuxen är på intervju på ett bemanningsföretag. Arbetsgivaren erbjuder henne femtiosex kronor i timmen för jobbet. På vägen därifrån får hon ”för sig att folk skrattar åt henne” (s. 167). Författaren illustrerar här mycket effektivt Annas dåliga självkänsla, på grund av avsaknad av utbildning.

Produktion, exploatering, profit

Det är sista året i nian för Lotta och Anna. Anna gläds åt att äntligen snart vara fri, för då kan man ”göra vad man vill. När man vill” (s. 47). Lotta däremot tänker på hur mamman har det, och ryser vid tanken att få det så.

Trötthet, lön som kommer in en månad efter att hyran ska ut. Trängseln och lukten av fuktigt ylle och inrökt syntet på tunnelbanan. Värken i armbågarna, axlarna och huvudet. (s. 47f)

Lösningsmedlet som Lottas mamma Karin använder på sitt arbete gör att hon får utslag och på kvällarna sitter hon och kliar bort hudflagor från armarna. ”– Jag förstår inte, det blir bara värre det här.

- Du får väl smörja in dig.
- Det hjälper inte. Det är lösningsmedel som vanliga salvor inte rår på.
- Du får väl byta jobb då (s. 23).

I slutet av romanen, 13 år senare, jobbar Karin fortfarande kvar på samma ställe. Nu har utslagen blivit ännu värre, och även spridit sig till benen.

- Jag står inte ut med det här kliandet. Nu har jag fått utslag på benen också.
- Du måste be om förflyttning. Finns det inget annat du kan göra?
- Jag blir antagligen uppsagd snart ändå (s. 172).

Deras klasskamrat Micke berättar för sin lärare om hur hans pappa har sovit ute en period. När pappan kommer tillbaka hem slår han mamman och super bort alla pengar på Solvalla. Micke säger att han varit sån efter en olycka på jobbet.

- Sen han förlora fingrarna. Han fick inte jobba kvar.
- Så han har inget jobb?
- Nej ...
- Hur förlorade han fingrarna?
- I nån bandsåg eller nåt (s. 79).

Det framkommer således under vilka dåliga arbetsvillkor pappan har arbetat, med en arbetsgivare som avskedar honom när han skadar sig i arbetet. Med Marx teori kan man här tala om ett tydligt profittänkande.

Yilmaz bror har blivit dödat i ett knivbråk och Elsa Granlund har just föreläst i klassen om respekten för minoriteter. Senare på kvällen beklagar Elsa och hennes man städerskans dåligt utförda arbete.

- Hon var bättre i början, säger han.
- Inte har hon vattnat blommorna heller och där ser jag en dammrätta. Vi betalar ju för att hon ska utföra det här arbetet åt oss (s. 92).

Det framkommer att städerskan är Yılmaz mamma. Det är uppenbart att Elsa Granlund inte ser sitt eget ansvar för allas lika värde. Hon tar parti för Yılmaz, men tycker att mamman som just förlorat sin son ska utföra sitt arbete hos dem eftersom hon får betalt.

Tretton år har gått sedan klassen slutat högstadiet. Anna söker jobb på en personaluthyrningsfirma. Hon har tre barn men ingen man. Anna säger till uthyrningsfirmans intervjuare att det inte är något problem, eftersom barnen vet att Anna ”inte kan vara hemma med dem jämt, utan måste jobba obekväma tider” (s. 165). Anna skrivs in i företagets kompetensregister.

– Då ringer vi. När du behövs.

– När jag behövs?

– Javisst. Det är så vi jobbar. Vi ringer när vi får in något som passar din kompetensprofil (s. 166).

Anna blir tillsagd att ständigt hålla sig i närheten av telefonen. För när det väl börjar röra på sig då går det snabbt. ”Då gäller det att inte sitta och tro att du kan vila dig, för då är du efter” (Ibid.).

I romanen målas bilden upp av ett samhälle som säger sig värna om sina medborgare, men där den enskilde människan ensam anses bära ansvar för sin situation. Meritokratin som ibland sägs ha ersatt klasshierarkin blir en ursäkt för att samhällets orättvisor snarare ökar än minskar. När den enskilde individen själv kan påverka sin sociala ställning genom att arbeta hårt, anses inte samhället kunna beskyllas för att alla inte tar chansen. Romanen visar emellertid att det sociala arvet väger tungt och arbetsgivarens profitmaximering styr möjligheten för den enskilde att klättra på den sociala stegen.

Klass i sig – klass för sig

Genom romanen ligger vetskapen hos karaktärerna om en hierarkisk uppdelning dem emellan. Alla verkar veta var de hör hemma. Uppdelningen sker kanske främst enligt ekonomiska och/eller kulturella kriterier, men minst lika viktig är karaktärens känsla av att, av sig själv och av andra, vara placerad på ett visst steg i hierarkin. Känslan av att vara fast eller att kunna förflytta sig i hierarkin spelar en avgörande roll för hur karaktären uppfattar sin egen och andras sociala tillhörighet.

Hos Karin går att utläsa en sådan subjektiv klasstillhörighetskänsla. Även om hon har svårt att sätta fingret på det, har hon en känsla av tillhörighet med en viss typ av människor, medan en del människor är annorlunda, ”inte är dom som vi andra.

– Rikare menar du?

– Kanske inte på pengar men på nåt annat (s. 44).

Pias pappa har arbetat sig upp, från brevbärare till chef över brevbärarna. Enligt Pia har pappan ett intellektuellt arbete. Dessutom läser han mycket, ”han är supersmart” (s. 62). Pias familj skulle kunna kallas uppkomlig medelklass. Både Pia och hennes vänner vet att hon inte riktigt är som andra i Stensby. Flickorna i klassen betraktar henne som lite finare, den man helst vill vara med. ”Att få ha Pia för sig själv och dessutom få följa henne hem är det största som kan hända” (s. 59). Att Pia ska behandlas lite bättre finns som en oskriven regel bland vännerna. Pia och Mia är ute på promenad när Mia får en glasbit i foten. Strax därefter rispar Pia benet på en buske.

Mia torkar av Pias sår med ett kassakvitto. Sen stöder hon Pia som hoppar på ett ben. Mia låter glasbiten tryckas längre in i foten. Det gör ont men det är viktigare att stödja Pia, och båda kan inte hoppa på ett ben. (s. 28)

Även Leylas familj upplevs som medelklass, men här är det kulturella kapitalet det främsta kännetecknet. Familjen tycker inte att Stensbyskolan klarar av att lägga den viktiga bildningsgrund som eleverna behöver, och låter därför Leyla byta skola. Leyla själv är aktiv i SSU och diskuterar senaste mötet med sin pappa. Det kulturella kapitalet är hos Leylas familj stort, liksom det politiska intresset. Detta skapar en medvetenhet och en handlingskraft som gör att de aktivt kan välja.

Konsumtion, livsstil, smak

Romanen rymmer en mängd exempel på hur konsumtion, livsstil och smak fungerar särskiljande och skapar hierarkier. Redan när karaktärerna leker i sandlådan görs dessa åtskillnader som ofta är relaterade till yttre attribut, såsom kläder, boende och matvanor. Detta har givetvis sin naturliga koppling till karaktärernas ekonomiska tillgångar. ”Hon [Åsa] ärver kläder efter sin kusin, gamla bajsbruna kläder. Stripigt hår, gula tänder, dålig andedräkt” (s. 11f).

Hemma hos Lotta består middagen allt som oftast består av makaroner och korv. Till efterrätt ”äter de en ny sorts vaniljglass från Konsum som bara smakar lite kartong och har ett fantastiskt lågt literpris” (s. 19). Då Lottas vän Anna är på besök påpekar hon nedvärderande:

- Vilken ful tröja din mamma har på sig ...
- Har hon ingen smak alls eller? Min mamma skulle aldrig sätta på sig en sån där tröja (s. 44f).

Karin köper alla saker och kläder på rean:

Går och rotar i korgar med kläder ingen velat ha. En gång kom hon hem med två par likadana pösiga jeans. Fula. Hon hade fått två par till priset av ett. Deras namn var Girlie. Girlie, sa Pia, har du hört talas om det märket Mia? Inte precis hörrudu, sa Mia, men jag har för där på jag såg ett par såna där på överskottslagret. (s. 45)

En dag flyttar Pia till Stensby och börjar i Lottas klass. ”Hon är inte blyg fastän hon är ny. Hon är längre än de andra och sminkad, och de har hört att hennes pappa går till jobbet i kostym” (s. 16). Pappan jobbar som chef för brevbärarna, ”ett intellektuellt jobb”, enligt Pia. Hemma hos Pia, som bor i de fina områdena bortom Stensby, är allting vitt och rent, de har parkettgolv, bardisk och barskåp.

Mamman och pappan dricker whiskey med is. Mamman har skor på sig fastän hon är inomhus, högklackade vita skor. Hon är lång och hennes kropp är alldeles rak. Hon har kort jeanskjol med metallnitar, ett brett plastskärp i midjan och en vit blus med rosa stänk. (s. 59)

I Pias områden bor ”såna som har lyckats” enligt henne själv. Hon menar att om Annas mamma hade lyckats så hade även de kunnat bo där ”i stället för i den där snuskiga lägenheten” de bor i nu (s. 61). Utifrån Bourdieus teorier rörande smak

och livsstil är vardagens triviala val av exempelvis kläder och mat ingen slump. Genom att undersöka människors smak och konsumtion kan deras sociala position fastställas. Framställningen av Lotta och hennes mammas vardagsliv, de omoderna kläderna köpta på andrasortering, den billiga maten säger mycket om deras sociala position i samhället. Likaså vittnar Pias kläder och boende om att hon befinner sig högre upp på samhällsstegen.

Status

Som framkommit finns det i romanen en tydlig hierarkisk uppdelning mellan karaktärerna grundade bl.a. på ekonomiskt kapital och livsstil och konsumtion. Det blir här relevant att föra in begreppet status i analysen. Som vi minns handlar status om det sätt på vilket andra människor uppfattar en persons sociala ställning. Åsa och Pia kan ses som varandras motsatser i detta avseende. Vem som har status och vem som inte har det avgörs tidigt i karaktärernas liv. Efter att Mia vid ett tillfälle har rangordnat Åsas, Lottas och sin egen mamma och funnit att hennes egen är bäst, Lottas näst bäst och Åsas sämst, frågar hon Lotta:

– Vem tycker du är sötast av oss två, Åsa eller jag? Lotta svarar utan att tveka utan att se på Åsa, för man kan inte titta på luft någon längre stund (s. 12).

Då Åsa är fulast, har den sämsta mamman och går omkring i de mest omoderna kläderna är hon inte mycket värd i de andras ögon. Även Jocke i klassen befinner sig långt ner i hierarkin. Mia undrar varför Lotta umgås så mycket med Jocke.

– Jag har hört att du och Jocke har träffats. Ni är väl inte ihop?

– Vad tror du om mig egentligen (s. 48)?

I själva verket tycker Lotta om Jocke men inför de andra eleverna låtsas hon se ner på honom, för att inte själv sjunka i status.

Pia däremot, som kommer från ett medelklasshem beläget i de finare områdena i Stensby, intar från första dagen i klassen en statusposition. Som vi sett ser de andra i klassen upp till Pia och beundrar allt hon tar sig för. Att bli utvald och få umgås med Pia är ett privilegium få förunnat. Även Leyla besitter status men i hennes fall har detta främst sin grund i det kulturella kapitalet.

Den tidigare nämnda Elsa Granlunds make håller på att skriva ett debattinlägg om den svenska invandrapolitiken och läser upp delar av texten för hustrun:

– 'Många av dem som kommer hit har åtnjutit en hög social status i sitt hemland och vi behandlar dem som andra klassens medborgare: en läkare som städar, en civilingenjör som säljer frukt, vilket slöseri med människor!' (s. 93)

Här kommenterar maken ett existerande problem där högutbildade tvingas ta okvalificerade arbeten då de inte blir insläppta på arbetsmarknaden i det nya land de kommit till. Att ha status i ett sammanhang beror inte nödvändigtvis innebära att man har det i ett annat. Anmärkningsvärt i detta sammanhang är att maken endast reflekterar över orättvisan att social högtstående personer tillhörande medelklassen, likt han själv, inte släpps in på arbetsmarknaden.

Samhällsförändring

1970- och 80-talen, såsom de skildras i romanen, präglades av en retorik om jämlikhet och att de flesta skulle få det bättre. Men det gäller, som romanen visar, inte alla. Med en underliggande ironi uttrycker romanen en stark kritik mot uppfattningen om att klassamhället skulle vara upplöst. "Socialdemokraterna har tagit bort det gamla ju. Det finns inga klasser ju, bara 9a, 9b, 9c" (s. 87). Här finns en kritik mot socialdemokratin som bygger på ideologin om alla människors lika värde men som misslyckats med att inkludera alla medborgare i välfärden. Det finns ett mycket raljerande tilltal i romanen angående den svenska välfärden:

Glädjen över att ha fått det så bra att man inte fryser, att kunna skaffa sig mikrovågsugn, en ny klänning på semestern, att få ha semester, att få säga du till alla människor. För vi är lika mycket värda. Tack Gustav, Tage, Olof, Per Albin, Hjalmar. (s. 48)

I slutet av 90- talet, då romanens epilog utspelar sig, talas det om vikten av företagsamhet. Det är de lågutbildade och arbetslösa som tillhör förlorarna i den nya ekonomin. Politiker kommer med uppmaningen att "Vi måste bli mer företagsamma" (s. 173) och det talas om sänkta skatter. Karin tillhör den äldre generationens arbetare vars förhoppningar om en rikare tillvaro har grusats. Romanen kan i detta avseende sägas skildra ett välfärdssamhälle som kommit av sig. Karin, som under Olof Palmes tid så starkt kände att han var på hennes sida, och såg en stolthet i att i gå och rösta bemödar sig inte längre att gå till vallokalen på valdagen, då hon känner att hennes röst ändå inte räknas.

Sammanfattning

De flesta karaktärerna i romanen tillhör arbetarklassen och har ett begränsat ekonomiskt kapital. Läraren Elsa Granlund och Pias familj, tillhörande medelklassen, har betydligt större ekonomiskt kapital vilket märks i deras konsumtion och livsstil. Boende, matvanor och kläder fungerar i stor utsträckning som markörer för karaktärernas sociala position i samhället. Vad gäller kulturellt kapital kan sägas att individernas sociala bagage, habitus, spelar en avgörande roll för deras framtida liv. Leyla som kommer från ett akademiskt hem är också den som i vuxen ålder har vidareutbildat sig på universitetet. Anna som kommer från ett studieovant hem slutar skolan efter nian, i likhet med sin mamma, utan tanke på högre utbildning. Genomgående i romanen är karaktärernas vetskap om de hierarkier som råder. Uppdelningen sker genom ekonomiska och/eller kulturella faktorer men även karaktärernas personliga känsla spelar en betydande roll för den sociala tillhörigheten. Många exempel ges på arbetets nedbrytande effekter: värkande kroppar, hudutslag orsakade av giftiga lösningsmedel, avsågade fingrar till följd av dåliga arbetsmiljöer och arbetsvillkor. *Var det bra så?* skildrar 1970- och 80-talen som präglades av en retorik om jämlikhet. I romanen finns en stark kritik mot att etnicitetsfrågor har fokuserats istället för de existerande klasskillnaderna som grundas i ekonomiska orättvisor. Under slutet av 90-talet som romanens epilog utspelar sig, hyllas mångkultur och företagsamhet. Klassamhället består alltjämt.

5.2 Göteborg i päls

Ekonomiskt kapital

Huvudpersonen Perras ekonomiska kapital får vi inte veta mycket om. Vi vet att han jobbar som diskare och att han flyttat runt en hel del mellan olika lägenheter i Göteborg. ”I Göteborg har jag bott i Haga, Bergsjön, på långgatorna, i Majorna, Biskopsgården, Krokslätt, Kallebäck, Gamlestaden” (Johansson 2006, s. 91). I Bergsjön delar han en trea med två andra kompisar och bor på en madrass i vardagsrummet, vilket får honom att må dåligt (s. 77). I Gamlestaden bor han hos en kompis (s. 87). Detta ständiga flyttande och kamperande på vardagsrumsgolv ger en ledtråd om att hans ekonomiska kapital är begränsat, då man som läsare får uppfattningen att han skulle ha löst situationen på annat sätt om han haft ekonomisk möjlighet. Däremot ger avsaknaden av information om huvudpersonens ekonomi även vid handen att han inte äger något större intresse av att förbättra sitt ekonomiska kapital.

Kulturellt kapital

Romanens huvudkaraktär och berättarjag rör sig i två sfärer. Å ena sidan i den slitsamma arbetsmiljön i restaurangköket, bland den smutsiga disken, och å andra sidan i en högst intellektuell sfär: han har studerat statskunskap på universitetet, är mycket beläst vad gäller litteratur och han ägnar sig även åt skrivande, t.o.m. när han är på jobbet: ”För att få lugn och ro brukar jag gå in på toaletten och skriva.” (s. 111)

Genomgående i romanen är berättarjagets många referenser till författare och filosofer, bl.a. Lars Norén, Emanuel Swedenborg, George Orwell, Balzac, Selma Lagerlöf och Deleuze, liksom till filmer och regissörer. Även detta bekräftar att Perra besitter ett stort kulturellt kapital. Perra upplever sig, på grund av sin akademiska bakgrund, särskild från de andra i restaurangköket. Han reflekterar över sin annorlundahet:

Det fina med diskjobbet ... är att jag själv inte är där. ... Jag är alltid den avhoppade statskunskapskillen. Jag får så klart utskällningar titt som tätt. ... Men utskällningarna är inte så svåra att ta, jag är ju inte där. Jag ska ju iväg. (s. 91)

Även arbetskolllegorna gör en distinktion mellan sig själva och Perra:

’Du kommer att sitta och jäsa på något kontor sen, när jag kommer att stå här och slita hela mitt liv’, kan de säga, vilket också tar udden av deras utskällningar, av deras makt över mig. De vet att makten kommer vändas om, eller de tror åtminstone det. (Ibid.)

På arbetsplatsen är Perra underst i hierarkin och maktlös vad gäller kontroll över det egna arbetet. Mot dålig betalning jobbar han sjuttontimmarspass i en stressig miljö och får sin kropp utsliten. Men vad gäller förhållandet Perra – kollegorna finns ett omvänt maktperspektiv, de delar uppfattningen att Perra på grund av sin högre utbildning, sitt förvärvade kulturella kapital, befinner sig i ett överläge.

Produktion, exploatering, profit

I romanens första stycke får Perra jobb som diskare på restaurangen där sedan romanen i huvudsak utspelar sig. Restaurangchefen varnar honom: ”Det är långa dagar här. ... Pallar du det?” (s. 5) När Perra sorterar tallrikar i högar blir han tillsagd att istället använda en slags kastteknik. ”Annars hinner du aldrig” (s. 7). Arbetet på restaurangen är fysiskt krävande, men Perra upplever arbetet mer befriande än de sysselsättningar han tidigare haft. ”Jag hade jobbat på flera ställen inom vården. Men överallt, statskunskapen inkluderad, blev jag helt utmattad. Överallt sög man ur min kraft” (s. 8). Tillslut hittar han fram till restaurangbranschen, där det bara gäller ”att hålla armar och ben i rörelse” (Ibid.).

Arbetspassen är långa, inte sällan sjuttonttimmarspass, och efter två tredjedelar av ett sådant pass kommer tröttheten. ”Jag kan slå av en stillsam panik över att jag omöjligt kan förstå hur jag ska orka fem timmar till” (s. 8). Även om det värker i musklerna mot slutet av ett pass arbetar Perra ännu fortare. ”För det är ingen dålig smärta, det är inget som håller på att gå sönder. Värken kring armmusklerna känns mer tuff och bra. Som skrubbsår som håller på att läka” (s. 9). Även om Perra får arbeta hårt och långa pass upplever han alltså slitet som mer behagligt än statskunskapsstudier som istället suger energi. Här kan man alltså inte tala om att huvudpersonen känner sig, för att tala med Marx, exploaterad. Även om arbetets art, med oerhört enformiga arbetsuppgifter, tär på kroppen upplever han sig inte som någon utnyttjad vara. Han tycker tvärtom att det är skönt att arbeta så hårt att han blir ”helt tom av trötthet” (s. 9). Efter att ryggen börjat ta stryk av diskandet börjar Perra träna på gym. Där träffar han en kursare från statskunskapen som nu bygger scener för rockartister. ”Hon måste också träna för att klara av jobbet” (s. 17).

Miljön i diskrummet där Perra jobbar är inte den bästa. Torkmedlet som sätter på efter att disken är klar får vattenånga att strömma ut från diskmaskinen. En kompis som läser till läkare säger att medlet förmodligen är cancerframkallande. ”Jag brukar tänka på det och inte ställa mackan eller kaffet alltför nära diskmaskinen” (s. 31). Perra är tvungen att använda öronproppar på grund av de höga ljuden i diskrummet. ”Jag tänkte att det kanske har att göra med en gammal skada på vänster öra” (s. 7).

Arbetet är monotont och förutsättningarna allt annat än utmanande.

Min grundposition i disken är vid den ena av de två diskhoarna. Jag håller vattensprutan i höger hand och tar de smutsiga tallrikarna med vänster hand. ... På min högra sida är diskmaskinen, vars överdel jag drar upp och ner med högerarmen. Min andra grundposition är den andra diskhon. (s. 74)

Perra gillar ändå att ha struktur i arbetet, och ser till att sortera upp disken i högar ordentligt innan han startar arbetet, för att sedan blötlägga det som är mest svårdiskat. ”Det är bra att dra upp ett högt tempo först som man sen kan dra ner på” (s. 20). Arbetet Perra utför är enormt enformigt men han tycks uppleva monotonin snarare som något betryggande än som mentalt nedbrytande. Restaurangarbetet och den fysiska ansträngningen blir en säker punkt i tillvaron, och hjälper till att dämpa den ångest som annars angriper honom. ”Om jag sen i snabb takt kämpar med några vidbrända sauteuser, har muskelaktiviteten snart dövat hela nervsystemet” (s. 52).

Klass i sig – klass för sig

Allt vi får veta om Perras bakgrund är att han är ”uppväxt i en välisolerad prefab villa någonstans i ingenstans” (s. 18). Han flyttar till Göteborg och från studier i statskunskap via vården hamnar han i restaurangbranschen. Som diskare befinner han sig underst i hierarkin, men han förblir likväl alltid ”den avhoppade statskunskapskillen” (s. 91). Både han själv och kockarna, som står högre i hierarkin, vet att han bara är där tillfälligt, att han snart ska iväg. ”Du kommer att sitta och jäsa på något kontor sen, när jag kommer att stå här och slita hela mitt liv”, säger de till honom (Ibid.). Denna känsla av att egentligen inte vara där ger Perra ett övertag. Den makt som kockarna har över honom på restaurangen är de alla säkra på ska vändas om.

Marx distinktion mellan *klass i sig* och *klass för sig* d.v.s. mellan den ekonomiska och sociala klassen, och den medvetenhet individen känner för att ingå i denna klass hamnar i romanen i ett komplext motsatsförhållande. Perra tillhör genom sin ställning i restauranghierarkin vad man kan kalla arbetarklassen, medan hans kulturella och sociala kapital placerar honom högre upp på samhällsstegen än de som i yrkeshierarkin befinner sig högre upp. Han betraktas av sig själv och andra snarare som någon som är på tillfälligt besök i arbetarklassen och snart ska därifrån. Som medelklass.

Då Perra inser att han aldrig kommer att återvända till statskunskapen utan snarare kommer att bli kvar i restaurangbranschen, ges känslan av att han även börjar identifiera sig med den klass hans yrke betingar. Efter ett tag känner han att det är ”allt jobbigare att hela tiden vara underst i hierarkin” (s. 181). Kockarna som nyanställs är allt yngre och ”kan i princip säga till mig att städa vad skit som helst” (Ibid.).

Romanen kan också ses som en metaberrättelse där handlingen producerar romanen. ”’Varje dag händer det alltid något nytt på jobbet’, kan låta som en klyscha. Men oftast kan man skriva ned några rader” (s. 111). Medan Perra arbetar på restaurangen tar han alltså tillvara sina erfarenheter och samlar dem till den text som utgör romanen. Vi vet att Perra skriver på den roman som vi har i handen, boken är nu utgiven och han är författaren. Genom att lämna sin akademiska tillvaro för restaurangjobbet skulle man kunna säga att Perra gjort en klassresa nedåt, medan författandet av romanen för honom tillbaka till medelklassen.

Konsumtion, livsstil, smak

Romanen är i första hand en arbetsskildring och det är inte mycket i berättelsen som vittnar om Perras privatliv. Men i ett stycke framgår det att Perra, som när han är jobbet använder slitna arbetskläder och förkläde, har en förkärlek till snygga kläder:

Jag tar på mig min grå Sir-kostym, de vita bubbligt stora And 1-skorna med vit glänsande ormskinnsimitation på insidorna, de grårutiga strumporna, den ljus- och mörkbruna taxivästen. (s. 140)

Då han står i hotellbaren på Hotel Gothia Towers iklädd sin allra bästa kostym uppfylls han av ett slags övermod. ”Det är jag som bestämmer vad som händer i Göteborg. Det

är det fan” (s. 141). Han njuter av uppmärksamheten: ”Till och med affärsmännens konferensbrudar sneglar på mig. Det kan jag behöva. Jag behöver all uppbackning.” (Ibid.) Genom att klä upp sig och ge sig ut på strapatser i staden, likt en flanör, flyr han vardagens tristess i restaurangens osande kök. Iklädd kostym får han ökat självförtroende, han blir någon som räknas. Sett utifrån Bourdieus teorier om smak och livsstil kan Perras val av kläder ses som ett aktivt uttryck för att markera sin position på den sociala arenan. Genom de snygga kläderna vill han manifesteras själv sådan han egentligen är; fastän han till vardags innehar en underordnad position i egenskap av diskare vill Perra genom sina kläder visa att han är belevad person.

Status

Restauranghierarkin visas redan på romanens första sida, när den nyanlände Perra ska presentera sig för personalen. Servitriserna kommer in till honom i disken medan han själv får ”söka upp kockarna i köket” (s. 5). Den hierarkiska ordningen återkommer vid ett flertal tillfällen i romanen, och att Perra i och med sin position som diskare befinner sig långt ner i restauranghierarkin är klart, däremot är det lika klart att hans position i det utanförvarande samhället är betydligt högre. Även om kockarna och cheferna till en början rankar Perra som lägre i statuskedjan, kommer snart den samhälleliga statusordningen att visa sig även i restaurangen.

Perras stora kulturella kapital, och känslan av att egentligen inte tillhöra restaurangvärlden, gör honom opåverkad av hierarkins maktordning och han får därför en högre status även i restaurangen. Tiden går dock och Perra börjar till slut inse att han nog inte blir ”någon alkoholiserad valanalytiker, eller något annat som har med statskunskap att göra” (s. 181). Insikten om detta och att han kanske kommer att bli kvar i restaurangbranschen gör att han allt mer känner av restauranghierarkins ordning. ”Det känns allt jobbigare att hela tiden vara underst i hierarkin. Kockarna som nyanställs blir också oftast yngre och yngre. De kan i princip säga till mig att städa vad skit som helst, även om de oftast är ganska schyssta” (Ibid.). Ju längre tid han stannar i restaurangdisken desto mer känner han sig tillhöra restaurangvärlden och desto lägre blir hans status, både i restaurangen och utanför. Till slut får han chansen att bli servitör, något som ökar både hans självförtroende och hans status.

Samhällsförändring

Samhällsförändringen i romanen syns huvudsakligen genom att det är servicesamhället som står i fokus och genom detta tydliggörs samhällshierarkin. De som jobbar på restaurangen är helt beroende av den nya ekonomin d.v.s. att människor har pengar i överflöd och kan konsumera. Säsongsanställningens gissel syns t.ex. när kocken Tabba efter sommaranställningen på någon semesterort kommer för sent tillbaka till Göteborgskrogarna, där höstsäsongen redan börjat. ”Han brukar alltid gå arbetslös några månader då” (s. 63).

Sammanfattning

Perras ekonomiska situation är inget som romanen klart redovisar för. Man får dock uppfattningen att han har ett begränsat ekonomiskt kapital. Däremot är hans kulturella kapital stort och man får veta att han skriver på en roman. Även om arbetet på restaurangen är fysiskt påfrestande upplever Perra arbetet som befriande. Han känner sig inte exploaterad, utan tycker snarare att det är skönt att arbeta sig helt tom av trötthet. Trots att han står lägst i restauranghierarkin betraktas han genom sitt kulturella och sociala kapital som någon som är på tillfälligt besök och snart ska därifrån. Detta ger honom ett övertag. Här finns också Perras klassidentitet; även om han tillbringar sina dagar i arbetarklassen vet han att han egentligen inte hör hemma där. När han är ledig klär han ibland upp sig för att, med Bourdieus termer, på så sätt markera sin position på det sociala fältet. Samhällsförändringen i romanen blir synlig i och med servicesamhällets utbredande och den osäkerhet som detta innebär med säsongsanställningar och ett ökat beroende av andra människors ekonomi och konsumtionsbenägenhet.

5.3 Mig äger ingen

Ekonomiskt kapital

Pappas plånbok är stor som en handflata, svart och lätt böjd efter ett liv i bakfickan. Den har börjat ge efter lite i sömmarna och är tung, trots att den är nästan tom. I sedelfacket ligger ingenting, i myntfickan arton kronor och femtio öre. ... I ett av facken gömmer sig ett splitter nytt bankomatkort, inlindad i en lapp med ordet lall och en sifferkod. Det är 99 kronor på kontot. När pappa dog hade han elva dagar kvar till nästa a-kassa. (Linderborg 2007, s. 7)

Romanen inleds med en redogörelse för innehållet i Leif Anderssons plånbok när Åsa går igenom hans tillgångar efter hans död. Redan här ges bilden av Leif som en människa med ett mycket begränsat ekonomiskt kapital. Pengar tycks inte heller vara något som Leif prioriterat särskilt högt, och i noteringshäftet för bankärenden har Leif inte noterat insättningar och uttag, utan telefonnummer. ”På den första raden står det Åsa och mitt hemnummer. Under med lite kraftigare filtpenna har han skrivit Sprit och ett telefonnummer han fyllt i flera gånger” (s. 7).

Som metallarbetare tjänar Leif skapligt men står ändå alltid utan pengar. När han får sin lön går han direkt till banken och tar ut alla pengar. Han är noga med att inte berätta för någon hur mycket han tjänar av rädsla för att fordringsägarna ska komma och begära skulderna tillbaka. Leif blir irriterad om någon skulle påpeka att han förutom lönen får bostadsbidrag och underhållsbidrag, och försvarar sin skrala kassa med att han själv betalar räkningar som gifta människor annars delar på. Den bristande förmågan att hålla i pengar resulterar i att han måste försvara sin dåliga ekonomi. ”Han var arbetare och arbetare var per definition fattiga, han såg på sin egen situation så som den skildrades av Jack London och Ivar Lo. Fattigdom, sa han är ett brott som bestraffas med livstids arbete” (s. 71f). Leifs ekonomiska kapital är inte på något sätt stort, men heller inte så litet som hans situation kan få det att verka. Hans oförmåga att hålla i pengar ligger bakom mycket av de trångmål han hamnar i.

När Metallverken byter ägare tvingas Leif gå. Han får ett avgångsvederlag på sextiofem tusen kronor. Det är svårt att få ett nytt jobb och a-kassedagarna riskerar att ta slut (s. 230). Efter fyrtio år på Metallverket får Leif ut 8 644 kronor i a-kassa. Hälften går till hyran och resten till "el, telefon, fackförenings- och a-kasseavgift" (s. 248). När Leif dör är Åsa orolig över kostnaderna för begravningen. Begravningsentreprenören säger att kommunen betalar begravningen eftersom Leif var "ensamstående och arbetslös och varken hade några besparingar, tillgångar eller värdesaker. ... Fattigmansbegravning. Ovanligt men allt vanligare" (s. 268).

Kulturellt kapital

Romanen kan i många stycken läsas utifrån Bourdieus begrepp kulturellt kapital. Leif kommer från en familj där beläsenheten inte är så stor, det kulturella kapitalet är i princip obefintligt:

Farmor läste inte ens en bok i hela sitt liv och mycket av det som stod i Länsan var henne alltför komplicerat. Hon tillhörde den generation kvinnor som aldrig fick någon chans till utbildning och förkovran och det märktes. (s. 17)

Leif som alltså kommer från ett studieovant hem har gått sex år i folkskola och är inte särskilt allmänbildad. Hans bokhylla av mahogny "saknade böcker så när som på några titlar" (s. 34). Ändå försökte han läsa lite kväll, sällan hade han dock ork efter tunga arbetet på Metallverken. Till skillnad från förhållandena i Leifs familj är det kulturella kapitalet stort i Åsas mammas familjehem. Huset på Funkisgatan var det "kommunistiska partiets informella samlingspunkt" (s. 78). Där diskuterar man livligt politik och litteratur runt middagsbordet. I denna intellektuella sfär är Åsas morfar, Julle, en framträdande karaktär som med sina monologer om "Diderot, Stanislavskij och Sara Lidman" talar sig varm för kulturens uppgift (s. 83).

Som nämnt är Leifs allmänbildning låg men som författaren/berättarjaget konstaterar är han "tänkande och kritiskt resonerande" (s. 131). Däremot får han inte utlopp för sina tankar, den enda han har att diskutera med är Åsa som ännu är alltför ung för att förstå. Sina syskon anser Leif vara "primitiva" då de inte läser böcker och "kunde inte bjuda tankemotstånd i viktiga frågor" (s. 133). Alltsedan Tanja, Åsas mamma, lämnade honom skulle han komma att sakna henne, men även diskussionerna, det intellektuella samtalet med övriga familjen, speciellt morfar Julle.

Vad gäller konst har Leif en mycket gammeldags syn. Han uppskattar traditionalisterna Anders Zorn och Bruno Liljefors men vad gäller modern, abstrakt konst är han av åsikten att "begrep man inte vad motivet föreställde kunde det inte kallas konst" (s. 106).

Som vuxen börjar Åsa studera litteraturvetenskap, "det första av farmors och farfars barnbarn som läste på universitetet" (s. 236). Åsas förvärvade kulturella kapital kommer från mamman och hennes sida av släkten. Några år senare börjar Åsa skriva på en avhandling om socialdemokratins identitet, personkult och auktoritära traditioner. Då det är dags för disputationen är Leif inte bjuden, inte heller till den efterföljande middagen. Åsa vill inte att han ska "skämmas för sin tandlösa mun. Över att vara en

allmänt avvikande person bland alla utbildade och framgångsrika” (s. 259). Leif blir utesluten från den akademiska kretsen runt Åsa på hennes disputationsdag p.g.a. avsaknad av kulturellt och socialt kapital.

Produktion, exploatering, profit

Metallverken beskrivs i romanen som ”enorma tegelbyggnader som slukade människor” (s. 9). Leif arbetar som härdare med stål som hettas upp i ugnar där temperaturen når mer än tusen grader. ”Som en modern smed ungefär” (s. 10). När Leif och Åsa på kvällarna äter middag hos farföräldrarna sitter Leif med en handduk och torkar svetten ur ansiktet, halsen och nacken. ”Ännu ett par timmar efter jobbet svettades han efter en dag med de varma härdarugnarna” (s. 13). Av härdararbetet har Leifs händer blivit ”stora, grova, krumma och fulla av förhårdnader” (s. 28). Händerna har blivit så stela av arbetet att de inte längre går att räta ut.

– Titta! Det här är inga händer, det är köttkrokar (s. 29)!

Eftersom han står och arbetar hela dagarna vid härdarugnarna har arbetet gett honom platta, ömmande fötter och ”vattenblåsor stora som tvåkronor” som han skär upp på kvällen och tömmer på en handduk, ”stel av gammal vätska” (s. 30).

Alla dagar förutom vid ett svårt ryggsnitt eller ett brutet nyckelben går Leif till arbetet. Kroppen värker ständigt och den ömma ryggen och de hårda axlarna försöker han ”mjuka upp genom att slå sig själv med en knuten näve där han kom åt” (s. 120). Vissa kvällar är han så trött att han är rädd att tappa medvetandet. Leif hatar att gå till jobbet men hela hans självkänsla sitter i yrkesskickligheten (s. 122). Syskonen beundrar honom för att han sliter så hårt, men själv känner han sig som ett arbetsdjur. ”Utnyttjad, utsugen och underlägsen, helt utan ställning och position i samhället” (s. 121). Här visar romanen exempel på hur ett arbetes art, med enformiga, mentalt nedbrytande och förtryckande arbetsuppgifter, enligt Marx teori, ökar samhällets orättvisor.

Jag stämplar in tre minuter över sju och jobbar till sex minuter över fyra. Jag sliter som ett svin i åtta timmar och får betalt för fyra. Resten stoppar Wallenberg i egen ficka. Svårare än så är det inte (s. 94).

Leif ger med sina ord uttryck åt den exploatering som Marx menar kännetecknar förhållandet mellan kapitalister och proletariat. Leif producerar under sin arbetsdag mer än vad Wallenberg betalar för att ha honom anställd. Detta mervärde ligger till grund för Wallenberg profit och leder till att klyftorna mellan arbetarklassen, d.v.s. Leif, och kapitalisten Wallenberg ökar.

Leif dricker allt mer, och relationen med Åsa blir allt sämre. Han tycker synd om sig själv och håller det ”djävulska arbetet” ansvarig för hur han mår. ”Han hade inte fyllt fyrtio och kroppen värkte ständigt. Tröttheten var kronisk. Ensamheten likaså” (s. 171). Efter en hörselskada några år tidigare, då han blivit påkörd på moped, hade han tagit ledigt från arbetet som härdare för att ”prova på byggnadsarbete, prova på något han kunde trivas bättre med” (s. 172). På Metallverken får han aldrig se resultatet av sitt arbete, stålet går på export. Byggjobbet är också slitsamt, men uppförandet av bostäder låter den som arbetar se frukten av sitt slit. Hörselskadan är dock för farlig på ett bygge och Leif blir kvar på Metallverken.

Enligt den marxistiska teorin grundas klassamhället i det kapitalistiska produktionssättets orättvisa fördelning av ägande och kontroll av produktionsmedel, där bourgeoisien äger och kontrollerar produktionsmedlen, medan proletariatet bara äger sin egen arbetskraft. Arbete har kommit att bli en vara som andra. Detta förhållande synliggörs i romanen när Metallverken byter ägare. Det är hårda tider och flera avdelningar stängs ned. När Leif är 51 år får han efter trettiosju år gå från Metallverken. ”Han hade gett dem sina bästa år. Trettiosju år av oräkneliga svettdroppar hade runnit ner i ett glupande gap” (s. 229). När han tvingas skriva under sitt uppsägningskontrakt känner han det som att han skriver under sin dödsdom (s. 288).

Leif får aldrig något mer arbete med bruklig lön men får plats på en snickeriverkstad där han får utlopp för sin kreativitet. Han tycker jobbet är det bästa han haft (s. 249). När han kommit bort från det hårda arbetet med härdarugnarna säger han sig inte längre behöver alkoholen lika mycket (s. 250). ”Inte en enda gång hade han längtat tillbaka till Metallverken efter att ha stämplat ut för sista gången” (s. 293).

Även Leifs socioekonomiska tillhörighet enligt den socialgruppsindelning, SEI, som används av SCB för statistik kommenteras i romanen. ”Som LO-medlem skulle pappa dessutom statistiskt sett levat åtta år kortare än en högtbildad” (s. 282).

Klass i sig – klass för sig

Även om både Leif och Tanja, Åsas mamma, kommer från hem med hög arbetsmoral och klassmedvetna metallarbetare ser familjernas inställningar olika ut. I Tanjas hem förenas ”idealet om den skötsamme arbetaren med bohemi och en levande dröm om socialismen” (s. 88). Tanja kommer från en svensk-rysk släkt med ett hem som varit det ”kommunistiska partiets informella samlingspunkt” (s. 78). Här råder uppfattningen att nya generationer ska fostras till civilkurage och man måste ta ställning genom att kämpa och organisera, ”hur ensam och dum man känner sig. Hur hopplöst allt än kan tyckas vara” (s. 79). Tanja och Leif är inte ”vänster på samma sätt” (s. 95). Leif känner sig förtryckt och drömmer om arbetarmakt, men kämpar inte för sin dröm. Tanja arbetar som arbetsförmedlare och ”varken kände sig eller var särskilt förtryckt men kämpade för dem som var det” (Ibid.). Marx menade att individers medvetenhet om att tillhöra samma klass *för sig* skulle leda till politisk medvetenhet och aktion. Marx såg på så sätt klasser som sociala krafter med möjlighet att omskapa samhället. Även om Leif fullt ut identifierar sig med arbetarklassen har han inte, till skillnad från Tanja någon vilja till att organisera sig och kämpa för sin sak. Även om han känner av den kapitalistiska orättvisan är inte en av dem som enligt Marx skulle leda revolutionen. Tanja däremot som snarare tillhör vad man kan kalla medelklassen kommer från en familj där den organiserade kampen är viktig.

Leif står på samma sida politiskt som Tanjas släkt, men råkar i diskussion, särskilt med Åsas morfar Julle, om arbetarklassen och kulturen. Som folkbildningskonsulent menar Julle att kulturen uppgift är att ”frigöra, upplysa, mobilisera” och han anser att arbetarklassen måste ta ställning (s. 83). Leif känner sig kränkt av att Julle säger sig älska arbetarklassen samtidigt som han själv aldrig stått på verkstadsgolvet. Leif tycker att Julles prat om att arbetarklassen ska föra landet in i socialismen ställer krav på honom som är alldeles omänskliga (s. 85).

Trots att Leifs tro på solidaritet är orubblig är han likväl rädd att hans radikalism ska avslöjas. Om han saknar kontanter betalar han med check, och tycker om att visa upp sin vackra handstil. Det är dock viktigt att pennan inte har rött bläck.

- Då kan de ju tro att vi är kommunister.
- Vi är ju kommunister.
- Jo, men det behöver ju inte alla i affären veta!
- Varför skulle kassörskan tro det när du skriver ditt namn med röd penna?
- Folk får för sig allt möjligt tok. Dessutom finns det ingen anledning att hålla på med demonstrationspolitik. (s. 73)

Inte heller på arbetet vågar Leif inte prata om socialismen, av rädsla för att ”stämplas som en pajas” och för att hans arbetskamrater ska ta honom för kommunist och vända honom ryggen (s. 275).

Åsa vänder sig alltmer till mamman och dennas värld präglad av politiskt engagemang. Detta blir en viktig del i Åsas identitetsskapande. Tillsammans med mamman börjar hon gå på partimöten, politiken kommer att starkt påverka hennes liv och personlighet: ”Socialismen gav mig fasta steg på jorden” (s. 182). Hon vill inte bli någon som ”bekämpade orättvisorna med en knuten näve i byxfickan” (Ibid.). Hemma hos Tanja lyssnar Åsa på Hoola Bandoola Band, Jösses flickor och Tältprojektet, ”texter som lovade mig att en annan värld är möjlig om vi bara kämpar tillsammans” (s. 183). Vid denna tidpunkt byter även Åsa sitt efternamn Andersson till Linderborg, ett ställningstagande som blir ett hårt slag för Leif.

I 18-årsåldern träffar Åsa Joakim som är stolt att komma från arbetarklassen och menar att arbetarklassen står för ”sanningen, moralen och hederligheten” (s. 203). Joakim, som bara varit hos Åsas mamma tycker att Åsa kommer från ett typiskt medelklasshem med: ”Dagens Nyheter, jämställt hushållsarbete, vinställ, länsteaterbesök, Beethoven, *Svenska Akademiens ordlista*, gorgonzolasås” (Ibid.). Åsa tar med Joakim hem till Leif och han blir förvirrad eftersom Leif inte alls ser ut som bilden av en arbetare. Joakim anser att Leif snarare tillhör det trasproletariat, som enligt Marx inte är att räkna med vid revolutionen.

Konsumtion, livsstil, smak

I romanen finns ingående beskrivning av Åsas och hennes pappas vardagsliv; vad de handlar i mataffären och äter till middag, hur de klär sig, hur lägenheten de bor i ser ut och vad de sysselsätter sig med på kvällar och lediga stunder. Alla dessa komponenter kan kopplas till kategorin vi har valt att benämna konsumtion, livsstil, smak.

Hemma i lägenheten där Leif och Åsa bor finns inga hygienartiklar såsom tvål eller tandborste. Inte heller bäddar pappan med sängkläder utan oftast sover de direkt på madrassen. Däremot är Leif ytterst noggrann med städningen och att det ska se rent och snyggt ut. Han är mycket mån om att visa upp en prydlig fasad för omgivningen. När pappan i slutet av romanen gått bort reflekterar dottern/berättarjaget över sin pappas noggrannhet vad gäller hemmet:

Säkert fanns också ett behov att skapa sig en liten värld fjärran från larmet och smutsen i industrihallarna på Metallverken. Något vilsamt, mjukt och glänsande. Möblerna gav honom människovärde, sakerna en känsla över att världen inte var så ful ändå. ... Trots allt kunde han inte slarva så mycket att han riskerade allt det vackra han så mödosamt skaffat sig. (s. 274)

Till skillnad från Leifs lägenhet belamrad med prydnadsföremål står Åsas mormors och morfars stilrena hem med Bruno Mathson-möbler, textilier från Borås och stringhyllor. På väggarna sitter morfars färgstarka målningar och rysk avantgardism. Överallt finns böcker och ständigt närvarande i det Linderborgska hemmet är doften av espresso och exotiska maträtter (s. 85).

Leif är ofta slarvigt klädd och han sköter inte sin hygien. Däremot är han noggrann med rakningen, hårkamningen och klär sig i kostym på fritiden, ”så som arbetarna gjorde förr.” Han ser sig själv som en ”’elegant lirare’, en man med stil och finess” (s. 28). Som kontrast till Leifs och Åsas bohemiska liv står hans storsyster Majken som lever ett välordnat liv i villa med man och barn. Då Leif någon enstaka gång köper kläder av dålig kvalitet till Åsa handlar Majken på den dyra barnklädesaffären Strands till sina barn (s. 31). Genomgående i romanen är Leifs dröm om en rikare tillvaro, ekonomiskt, socialt och kulturellt. När Leif har pengar plockar han fram kostymen: ” Han kände sig rik och ville vara klädd därefter ... När han hade pengar var han inte lika rolig som annars. Han var allvarlig, högdragen. En man med stil och värdighet” (s. 75).

Leifs liv och konsumtionsvanor präglas av sparsamhet. Så anser han t.ex. att Åsa inte bör röra fotbollen hon fått i födelsedagspresent av släktingar. Inte heller kostar han på sig att någonsin tända stearinljusen han prytt kristallkronan med. I mataffären händer det att han kastar lystna blickar på räksmörgåsarna men köper aldrig någon.”Förutom öl och kräftor kostade han sällan på sig det han verkligen ville ha” (s. 22).

I kontrast till vardagslivet med pappan står livet tillsammans med mamman varannan helg och under lov och semestrar. Hos mamman finns det regler om tandborstning och läggtider. Då Åsa och Leif tillbringar kvällarna framför tv:n aktiverar sig Åsa och hennes mamma:

Vi läste *Sprätten satt på toaletten*, lade pussel, spelade Lusen. Gick på bio. Och vi demonstrerade mot USA:s krig i Vietnam och militärdiktaturen i Chile, för daghem åt alla och sextimmars arbetsdag. Sådant gjorde inte jag och pappa. (s. 62)

Som framgått av ovanstående rör sig Åsa inom två olika världar. Författaren/berättarjaget reflekterar själv över de olika förhållandena som gäller inom mammans respektive pappans familj:

På Funkisgatan [mammans familjehem] organiserade de sig, diskuterade, läste böcker och ställde till med fest så snart de fann minsta anledning. ... Hemma hos pappa varken läste man eller firade. Där var det en dödssynd att göra väsen av sig och hade man pengar över sparade man dem till en kristallkrona. (s. 88)

Leif har mycket bestämda åsikter om konsumtion, var man bör handla, vad man bör äta och inte äta, hur hemmet ska inredas. Så anser han t.ex. att hamburgare är gangstermat och att ”Ikea var stället för osjälvständiga människor. För folk utan smak” (s. 195).

Status

Leif är en av de hundratals metallarbetare som i romanen strömmar ut från Metallverkens enorma tegelbyggnader. En stund senare kommer tjänstemännen ut från ”det stora vackert blåskiftande glashuset” (s. 9). Den högsta chefen håller till i Villa Asea, där berättar Leif för Åsa, han har ”stora fester med levande orkestrar, betjänter och servitriser med vita stärkförkläden” (s. 101). Det finns således en tydlig statussymbolik i det samhälle som beskrivs i romanen.

Tanjas familjehem beskrivs som ”kommunistiska partiets informella samlingspunkt” (s. 78). Som sådan innehar de en viktig ställning inom partiet liksom i hela den politiska sfären. Det gör också att deras sociala ställning, åtminstone i likasinnade kretsar, är hög. Deras stora kulturella kapital och den kulturella och politiska medvetenheten bidrar likaledes till att höja deras samhällsstatus. Liksom Leif har Tanja inget stort ekonomiskt kapital, men till skillnad från Tanja äger inte Leif något kulturellt kapital att tala om. Leifs status eller sociala ställning uppfattar man som läsare också som låg. Även Leif själv uppfattar sin status som låg. Han känner sig ”underlägsen, helt utan ställning och position i samhället, även om han aldrig formulerade det så” (s. 121).

Leifs syskon beundrar honom för hans fysiska styrka, men tycker att han är en slarver och en bohem. Själv tycker Leif att syskonen är ”primitiva. De läste inga böcker, hade inget utbyte av teveteatern och kunde inte bjuda tankemotstånd i viktiga frågor” (s. 133). Leif saknar samtalen med Tanjas familj, och trots att morfar Julle gett honom mindervärdeskomplex, hade han också gett honom ”en känsla av att vara någon man kunde prata med om saker ovanför kvällstidningsdramatiken kring Bosse Högborg” (Ibid.). Bekräftelsen av att kunna föra ett intellektuellt samtal ingjuter alltså en statushöjande känsla hos Leif gentemot syskonen.

Samhällsförändring

Romanen utspelar sig till största del i Västerås under sjuttioalet. Vid denna tid var Västerås Sveriges sjätte största stad och en utpräglad industristad där fabriker låg mitt i centrum. Var tredje invånare fick sin utkomst från Asea fabriker. Berättelsen om Åsa och hennes pappa sträcker sig in på det 90-tal som kom att präglas av ekonomiska kriser. I tider av osäkerhet är Leif orolig för att bli av med jobbet på Metallverken där han arbetat hela sitt yrkesverksamma liv. ”Det var andra tider nu. Inte som förr” (s. 227). Efter trettiosju års arbete blir han också uppsagd, femtioett år gammal, ”jag gav dom mina bästa år” (s. 229). Att få ett nytt jobb var svårt: ”Det fanns inga jobb någonstans. Verkstäderna i centrum var utrymda och övergivna” (s. 230). Istället för ett beständigt jobb erbjuds han av Arbetsförmedlingen en kurs i italienska.

Romanen kan i många avseenden läsas som en berättelse om ett samhälle i förändring:

Västerås som för inte så länge sedan kunde liknas vid ett förvuxet brukssamhälle, förvandlades till ett tjänstemannasamhälle där han [Leif] alltmer kände sig som en främling. Konsumbagarn stod trasigt och nedklottrat som en spökruin, mejeriet intill stadsbiblioteket var nedlagt. Folkets park hade bytt namn till Arosparken och blivit bostadskvarter. Norra Europas största insjöhamn hade byggts om till ett område med lägenheter för den nya medelklassen. ... Ett aprikosfärgat skattekomplex i hjärtat av hamnen skymde hela Mälaren. (s. 231)

Kvar finns inte ett enda Sibyllagatukök. Fläsklägg med rotmos har bytts ut mot kebab och Leif undrar förvirrat vad en kaffe latte är. Berättarjaget konstaterar: "I den nya ekonomin tillhörde jag vinnarna. Han betalade" (s. 261). Som vuxen inleder Åsa ett samtal med Leif om arbetare och synen på arbetarklassen.

– Det känner du väl igen? Överallt kan man läsa att arbetarklassen har dött ut, att vi inte längre lever i ett industrisamhälle och att... ja men det har du väl hört (s. 234)? Leif ställer sig helt oförstående till påståendet om arbetarklassens utdöende. Vad är de människor som står och steker hamburgare på McDonalds, "flera hundra i timmen", om inte arbetare?

När Åsa var liten brukade Leif prata med henne om socialismen. Han hade en stark tro på ett bättre, mer rättvist samhälle. Men under det 90-tal som slagit hårt mot Leif uttrycker han ett slags sorgsen uppgivenhet:

Han [Leif] frågade om jag visste vart klasskampen tagit vägen. Solidariteten. Allt var borta. Det var länge sedan pappa pratade om kommunismen och hur bra det skulle bli när det inte längre fanns några fattiga och rika, när alla hjälpte varandra. Då ingen behövde känna sig ensam och utsatt. Utopierna tillhörde en annan värld. (s. 254)

Leif och hans syskon växte upp i ett samhälle som i högre grad än dagens samhälle präglades av traditioner. "För farfar var det en självklarhet att sätta sönerna på samma arbetsplats han själv tjänat i hela sitt liv ... Man föds till arbetare, sa pappa, det är ingenting man själv väljer att bli" (s. 134). I fråga om yrkesval sågs det ofta som självklart att den unge skulle gå i någon av föräldrarnas fotspår, vilket också Leif och hans syskon är ett talande exempel på. I det samhälle Åsa växer upp i har traditionens formande kraft för individens identitetsskapande förlorat sitt grepp. Romanen skildrar ett samhälle som är mer individualiserat och möjligheterna att forma sitt eget liv är större.

Sammanfattning

Leif tjänar ganska bra men har inget stort ekonomiskt kapital. Hans oförmåga att hålla i pengar beror till stor del på hans drickande. Han började arbeta i tidig ålder och har ett begränsat kulturellt kapital. Hans konsumtionsvanor präglas av återhållsamhet. Trots ett slarvigt yttre är han noga med att hålla hemmet rent. På arbetet sliter Leif hårt och är slutkörd när kvällen kommer. Han känner sig exploaterad men är inte redo att kämpa för att förbättra sin situation. Han är inte heller den som vill visa sin politiska tillhörighet. Åsas mamma har begränsat ekonomiskt kapital, men ett stort kulturellt kapital. Hennes familj är väldigt politiskt medvetna och har hopp om en förändring. Deras hem präglas av en bohemisk stilmedvetenhet och där diskuterar man och festar tillsammans. Samhällsförändringen utgör en viktig del av romanens uppbyggnad och syns tydligt genom att karaktärer och platser är de samma men de förändras i takt med att tiden fortskrider. Det samhälle som i början av romanen präglas av traditionens formande kraft har i slutet bytts ut mot ett individualiserat samhälle, där valmöjligheterna har ökat men där även skillnaderna mellan vinnare och förlorare blir allt tydligare.

5.4 Still

Ekonomiskt kapital

Jagberättaren Nemo har ett litet ekonomiskt kapital. Han är, precis som sina vänner, arbetslös och går på a-kassa. I ett samtal med arbetsförmedlaren Ingegerd hotar denne med att dra in Nemos a-kassa om han inte ägnar nio timmar om dagen till att söka arbete.

Jag vill inte vara den som är hård, men vad hade du gjort om jag dragit in din A-kassa – va, hur hade du betalat dina räkningar – det är ditt liv jag räddar och det – enda – jag – får – höra – är – ett o – k – e – j ... Du hade blivit vräkt, du hade inte haft något att äta, du hade fått kronofogden över dig och sen hade du blivit hemlös, (Sattarvandi 2008, s. 64)

Man förstår att han är helt beroende av sin a-kassa och konsekvenserna om den skulle dras in skulle bli förödande för honom.

Kulturellt kapital

Utmärkande för Nemo och hans vänner är att de sitter ett begränsat kulturellt kapital. Den mest beläste av dem, Saladin, är den ende som har studerat på universitetet. Saladin betraktas på grund av sitt högre intellekt och sina universitetsstudier som särskild från de andra ”som någon som inte borde vara här” (s. 14). Vännerna undrar: ”vem tror du att du har blivit” (s. 15). De ser Saladins utbrytningsförsök som ett svek: ”det var du som drog, det var du som försvann från oss – det var du som tyckte du var lite bättre” (s. 44).

Väl på universitetet växer Saladins obehag inför den nya miljön, han känner sig inte hemma bland studenterna med medelklassbakgrund, och blir inte heller välkomnad av dessa. En av Saladins vänner, Foggy, påpekar: ”vi fattade och du fattade, också innerst inne måste du ha fattat att de skulle pissa på dig” (s. 44). Här kan man tänka sig att Saladins habitus, hans sociala bagage, gör sig påmint. För att Saladin skulle smälta in på universitetet hade ett omfattande anpassningsarbete varit nödvändigt. Han har helt enkelt inte samma förutsättningar som de andra studenterna, och detta gör honom annorlunda.

Saladin anser inte att universitetet ger honom något utbyte och han slutar ganska snart med studierna. Men tydligt är att tiden på universitet har förändrat honom, hans medvetenhet har ökat och han har ett öppnare sinne än vännerna i Hagalund. Saladin är den ende som uppvisar något slags engagemang vad gäller politiska frågor, då de andra är likgiltiga och blasé. Då han uppeldad talar om upplopp brukar de andra arrogant svara honom med ”vem bryr sig?” Saladin tycks vara den ende som lyckas formulera sina tankar kring samhällets orättvisor, den ende som över huvud taget vill diskutera politik och som vill få sina vänner medvetna om de maktstrukturer som styr samhället.

Hemma har han en bokhylla fylld med böcker. Då Nemo stående framför Saladins bokhylla undrar om han har läst att böcker blir svaret ”Nästan” (s. 97). I ett avsnitt i romanen klagar Saladin irriterat på Foggys intetsägande språk: ”Öh, öh – lyssna, öh, öh – lyssna, öh, öh – lyssna, fattar du hur bränd du låter när du börjar varje jävla mening

med öh, öh – lyssna” (s. 15). Den maktlöshet som Nemo och de andra känner har bl.a. sin grund i avsaknad av utbildning, av kulturellt kapital.

Produktion, exploatering, profit

Nemo och hans vänner är alla arbetslösa och tillbringar dagarna i Hagalund med att få tiden att gå. Dagarna flyter samman. ”vi som gick omkring i detta gick i samma takt, med samma blick, och samma – samma – samma och inne, innanför bröstet vaknade tristessen mer och mer och paniken spred sig ut i kroppen och känslolösheten var där och inget kunde döva den nu” (s. 122). Nemo går till arbetsförmedlingen för att få dem att ”hjälpa mig med att få ett jobb, vilket jobb som helst ... bara jag kan få en praktik, bara jag kan få chansen att visa”, men möts av en ovillig arbetsförmedlare som säger att pengarna för praktik är slut (s. 176f).

När Nemo missar ett motivationsmöte med arbetsförmedlaren Ingegärd får han i telefonsamtalet efteråt veta att han ska vara tacksam för att hon inte drar in hans A-kassa. ”*Här hjälper jag dig och du säger okej, okej – du kanske borde gå en vettchettikettkurs, nu ser jag varför du aldrig får något vettigt jobb – vem vill anställa någon som inte ens orkar vara tacksam*” (s. 62). Han ska söka trettio jobb per dag och ligger risigt till om han inte kan redogöra för de arbeten han har sökt. ”*Du ska söka jobb nio timmar om dagen, ditt jobb är att söka jobb, det är din titel – arbetssökande*” (s. 63).

Frågan är om det i romanen går att tala om produktion, exploatering och profit när ingen av de inblandade faktiskt har något arbete. Det är dock tydligt att de känner sig utnyttjade av systemet, de känner sig inte som en del av samhället och har ingen tillförsikt om att situationen ska förändras. Det enformiga, monotona tillstånd de befinner sig i förstärks av vissheten att de aldrig kommer att få något jobb. För arbetsförmedlingen, som är de som ska hjälpa dem ur situationen, har de ingen tilltro alls. De känner sig snarare övergivna och utnyttjade av samhället. Saladin uttrycker sin vanmakt över att vara helt beroende av samhällets bidragssystem. ”*bara jag slipper den där tjockisen på Arbetsförmedlingen, bara jag får äga mig själv, lite värdighet –*” (s. 129). Ivan ifrågasätter varför de alla ”*går dit och lyssnar på den där jävla paddan, hon vill inte ge er några jävla jobb – hon vill bara bolea era skallar, det är vad systemet är till för*” (s. 114).

Känslan av att vara exploaterad förstärks av vetskapen om att deras situation utnyttjas av de som kan tjäna pengar på den. När en musikvideo ska spelas in i Hagalund står Nemo och de andra och iakttar inspelningen. Kamerakillen vill ha förort och attityd i videon. ”*lite sho, lite bre, lite baxa, beckna och lite tjockt abbor're – ni vet – förorten ... Det ska bara skriiiiiiiika förort – den här videon ska filma rakt på pucken – rakt in i verkligheten, farliga blickar som ska skrämna tittaren*” (s.29f). Nemo får lust att slå in skallen på honom. Känslan av klasstillhörighet bland Nemo och hans vänner bottnar till stor del i en avsky för medelklassen och upplevelsen av att själva inte få komma till tals. Saladin är den som i romanen kan sätta ord på sina känslor om att bli förbisedd. ”*det var alltid de, de där fittorna som inte ens hade satt sina fötter här, som skildrade ... mina erfarenheter, dina erfarenheter och varenda jävla människas erfarenheter i förorterna blev en produkt som såldes ut till medelklassen av medelklassen*” (s. 100).

Klass i sig – klass för sig

I romanen kommenteras på ett flertal ställen de valaffischer som sitter uppsatta i Hagalund. Nemo och hans vänner kommenterar valaffischerna och konstaterar att de inte litar på affischernas löften: *”kolla på dem och läs vad de lovar dig, mig, dig, dig och alla andra”* (s. 11). För att visa vilken liten inverkan politikernas löften har på honom konstaterar Foggy *”Ey, hahahahaha – lyssna, jag röstar inte ens”* (Ibid.). Saladin, som är den som en gång försökt bryta sig loss ur monotonin i Hagalund och börjat läsa på universitetet, menar att Foggy är lurad om han tror att hans passiva protest spelar någon roll, *”vafan, tror du på allvar att där politikerna vill att du ska gå och rösta? ... det är exakt det de vill – att människor här ute inte ska bry sig om politik”* (s. 12f). Saladin menar att de som får uttala sig om förorten är inte de som bor där, utan medelklassen. *”Upplopp, jag svär på Gud, sa Saladin och la högerhanden över bröstet, det är det enda som skulle göra någon skillnad från den här tystheten”* (s. 14).

Att Saladin läst på universitetet är något som återkommer flera gånger. Vännerna anser att han förändrats sedan han kom tillbaka från skolan. När Saladin pratar om hur medelklassen får uttala sig om förorten och om upplopp tycker hans vänner inte om att han kommer med *”det där skitsnacket som du sa att du lärde dig där borta”* (s. 13). Nemo tycker att Saladin ser annorlunda ut, *”han såg nästan ut som – som – som – som någon som inte borde vara här”* (s. 14). Även Foggy kommenterar Saladins förändring. *”Du snackade först om sånt där skit och sen säger du att du är precis som oss”* (s. 15).

Man kan se att Saladins universitetsstudier påverkat hur hans vänner ser på honom. De ser honom inte riktigt som en av dem längre, han talar om sådant som de inte kan känna igen sig i. Saladin själv anser att en förändring av deras situation måste ske genom upplopp. Här finns en tydlig koppling till Marx definitioner om klass i sig och klass för sig. För att kunna omskapa samhället måste arbetarklassen känna sig tillhöra samma klass och därigenom bli medvetna om sin situation och agera därefter. Personerna i romanen tillhör väl närmast det som Marx kategoriserade trasproletariatet eller med dagens begrepp; en underklass som inte har någon egen initiativkraft och utan någon chans att förändra sin situation. Nemo och hans vänner känner sig helt utanför samhället, och upplever att deras röst inte räknas. De är därför inte i stånd att kämpa för att situationen ska förändras. Saladin har genom sitt kulturella kapital uppnått en viss medvetenhet och önskan om att agera, men eftersom de andra inte känner igen sig i det han säger är chansen liten att de ska ta till sig något av det. Snarare får man uppfattningen att Saladin kommer ge efter för de andras obenägenhet till att agera.

Konsumtion, livsstil, smak

Nemos och hans vänners vardagsliv präglas av droger, våld och kriminalitet. Eller enbart sysslolöshet, total tristess. Då de inte har arbete har de heller inga pengar att spendera. Men de pengar de får genom a-kassa går till droger och alkohol. De för alltså en mycket destruktiv livsstil. Karaktärernas konsumtion, livsstil och smak är annars inte något som i någon vidare utsträckning beskrivs i romanen. Däremot kommenteras på flera ställen i romanen medelklassens smak och stil. Studenterna på universitetet där Saladin studerade under en period beskrivs som snobbar, radikalt annorlunda från Saladin och vännerna i Hagalund. Kläderna blir här en markör för olikheterna grupperna

emellan: ”han var inte som oss – inte med den där palestinasjalen, de där märkesjeansen, den där frisyren som han hade och det där lugnet som vilade över hans ansikte” (s. 104). Med förakt ser Nemo på studenterna som med trygg bakgrund i medelklassen alla var ”inlindade i sina märkeskläder” (Ibid.). Likaså föraktas de unga män som kommer till Hagalund för att filma en musikvideo.

han stod där i palestinasjal och ett par designglasögon och precis som alla andra från samma ställe så gjorde han allt för att se ut som något annat än den medelklasskille han egentligen var – han försökte dölja den säkerhet och trygghet han alltid kunde falla tillbaka på, han försökte dölja sig och kväva sig, men allt syntes (s. 29)

Status

Det finns i romanen få exempel på där någon utanför kretsen kring Nemo uttrycker sin uppfattning om ungdomarna i Hagalund. Men att som Nemo och hans vänner sakna såväl ekonomiskt som kulturellt kapital innebär per se att de har låg status i samhället. De uppfattar sig själva som några som inte räknas och uppfattas även av många andra som samhällets förlorare. Det faktum att de använder droger och misshandlar förbättrar knappast omgivningens uppfattning om dem. Vi har tidigare redogjort för telefonsamtalet mellan Nemo och handläggaren Ingegärd på Arbetsförmedlingen. Ingegärd som representerar den myndighet som är till för att hjälpa Nemo ur den trängda situation han befinner sig i, uppfattar honom som en oförbätterlig förlorare som ”*aldrig får något vettigt jobb*” (s. 62) för att han är för lat, oengagerad och otacksam. Hon hotar med att vidta åtgärder om Nemo inte skärper sig: ”*annars kan jag dra in din A-kassa, sa hon utan att hindra skadeglädjen i rösten*” (Ibid). Med uppmaningen att ”*ta tag i ditt liv*” avslutar hon samtalet. Även då Nemo faktiskt anstränger sig och vill skaffa en praktik blir han illa bemött av en ovillig handläggare på Arbetsförmedlingen som avfärdar honom med den korta kommentaren att pengarna för praktik är slut.

Det framgår av historien att Nemo tidigare haft en flickvän men som tröttnat på hans destruktiva beteende och lämnat honom. Efter att hennes nya pojkvän, Caspian, och Nemo har hamnat i slagsmål säger Caspian till henne, angående Nemo: ”*ska du försvara honom nu – du som alltid sa att han var värdelös och luktade piss som en jävla alkis*” (s. 170).

Då Saladin börjar på universitet blir han utfrysad av de andra studenterna och detta kan tolkas som att han i deras ögon inte har tillräcklig hög status. Uppväxt i förorten, utan ekonomiskt eller kulturellt kapital nekade han tillträde till den värld som är deras. Trots sina ambitioner att utbilda sig och därmed höja sin status ser de andra, på grund av hans bakgrund, ner på honom.

Samhällsförändring

Historien utspelar sig i förorten Hagalund, bland miljonprogrammets höghus. Hagalund verkar vara helt avskuren från resten av samhället. ” – långt borta hördes ljudet och pulsen av en stad” (s. 59). Romanen beskriver ett mycket segregerat samhälle där avstånden mellan den invandrartäta förorten och innerstaden, är enorma.

Arbetarklassen, som i det närmaste skulle kunna kallas underklass, representerad av Nemo och hans vänner, står i stor kontrast och konflikt till medelklassen. När Lundis i Nemos kompisgäng föreslår att de ska åka in till stan, alltså Stockholms centrum, för att "ta – typ en fika, eller nåt", brister de andra ut i ett gapskratt. Bara tanken på att förflytta sig från hemmaplan till storstadens centrum är för vännerna främmande och befängd. Klyftan mellan Hagalundsborna och medelklassen "där borta" tycks vara omöjlig att överbrygga: "de är inte som oss, de och vi är vi" (s. 114). I romanen finns en tydlig maktdimension: "vi har förlorat, vi finns inte och det gör de – det betyder allt och det blir bara mer och mer sant ju äldre vi blir –" (s. 172).

Förortens unga driver mest omkring i Hagalund på dagarna, går från gård till gård, "första gården var likadan som andra gården, andra gården var lika menlös som den tredje gården" (s. 33). På jakt efter något att röka, något att förstöra, någon att slå.

Ett annat av romanens teman är kritik mot hyllandet av mångkultur, mot den exotisering av förorten som förekommer i media. Avsnittet när musikvideon ska spelas in får här stå som exempel för denna kritik. Regissören uttrycker sina fördomar om förorten vilket får Nemo att koka av ilska:

Det är förbannat synd att man inte är från förorten, det är här det händer – sånt jävla skönt liv, alla bara går runt och känner varandra och allt är så jävla grymt – förorten är grejen, förorten är maxad, kulturerna möts, exotisk mat och – och – alla exotiska kulturer som bara möts i en gryta (s. 32)

Nemo och hans vänner tillhör en ungdom som har förlorat tron på framtiden. Föraktfullt betraktar de valplakaten som ger löften om "Trygga jobb åt alla". Uppgivet utbrister Saladin: "kolla på bilderna bakom dig, på alla dessa jävla paroller ... Läs bara en av de där affischerna, läs bara ett enda citat och säg ärligt om du på allvar tror på dem" (s. 11). De är avtrubbade och ser ingen mening med att försöka påverka sin situation, t.ex. genom att rösta. "jämställdhet och sånt skit bryr jag mig maich om". Den ende som engagerar sig politiska frågor, om än inte aktivt, är som nämnt Saladin. Romanen skildrar ett samhälle som präglas av arbetslöshet och segregation. På Arbetsförmedlingen erbjuds vännerna datakurser istället för jobb: "De ska bara gömma arbetslösheten i massa jävla datakurser som ingen bryr sig om" (s. 159).

Sammanfattning

Karaktärerna i *Still* har alla ett mycket begränsat ekonomiskt kapital. De är arbetslösa och deras enda inkomst utgörs av a-kassa. Vad gäller det kulturella kapitalet utmärker sig Saladin som är den ende av vännerna som har studerat på universitetet. Hans engagemang i politiska frågor står i kontrast till vännernas likgiltighet. Det finns en stark känsla av klassstillhörighet bland Nemo och hans vänner, som till stor del grundar sig i ett medelklassförakt. De känner stor frustration över att inte få komma till tals är stor, att det är medelklassen som har tolkningsföreträde vad gäller deras erfarenheter. Karaktärerna i romanen för en mycket destruktiv livsstil och a-kassepengarna går till konsumtion av droger och alkohol. Vad gäller smak kommenteras att medelklassungdomarna på Saladins skola Södra Latin har märkeskläder. Här fungerar yttre attribut, såsom märkeskläder, som markörer på social tillhörighet. Karaktärerna i

Still kan i marxistiska termer sägas tillhöra trasproletariatet, eller med samtida språkbruk underklass. De känner sig övergivna av samhället och helt maktlösa. De ser därför ingen mening med att kämpa för att situationen ska förändras. Den samhällsbild som målas upp i romanen är mörk och präglas av arbetslöshet, segregation och ojämlikhet. Romanen ger också uttryck för stark kritik mot de fördomar om förorten som förmedlas i massmedia. En av romanens viktiga poänger är att karaktärernas problem är klassrelaterade snarare än knutna till etnicitetstillhörighet.

6. Diskussion

I analysen har vi ställt upp resultatet enligt vår analysmodell för att se hur klasskildringen framträder. Som synes varierar omfånget på redovisningen av de olika idealtyperna ganska mycket, naturligtvis beroende på att romanerna behandlar de olika idéerna i olika hög grad. Exempelvis är samhällsförändring inget som direkt avhandlas i *Göteborg i päls* och följaktligen har redogörelsen av samhällsförändring i denna roman blivit kortfattad. Vår förhoppning är ändå att resultatredovisningen har täckt de viktigaste aspekterna. Ytterligare en bidragande orsak till att analyserna skiljer sig åt omfångsmässigt är att romanerna i olika hög grad själva innehåller analyserande element. *Mig äger ingen* är t.ex. mycket analytisk i sin konstruktion, något som bidragit till att resultatredovisningen blivit mer utförlig.

Under analysarbetet har vi uppmärksammat att två dikotomier, motsatspar, genomsyrar romanerna. Den första dikotomin utgörs av relationen *vi* och *de* och hur upplevelsen av detta förhållande påverkar klassidentiteten. Den andra relationen avser begreppet *makt* och dess motsats *maktlöshet* och handlar om hur klasstillhörighet och klassidentitet upplevs ur ett maktperspektiv. I diskussionen som följer ska vi analysera resultatredovisningen utifrån dessa dikotomier. Vi ska också diskutera hur klasskildringen förhåller sig till de materiella respektive kulturella förklaringsmodellerna. Slutligen undersöker vi vilka idéer och föreställningar om samhället som framkommer i romanerna samt hur dessa kan ses i ljuset av tidigare litteratursociologisk forskning.

6.1 Vi – de

I alla de romaner vi studerat finns det uttalade motsatsförhållanden som kan uttryckas i ett vi och de. I romanerna diskuteras bl.a. relationerna *arbetarklass – medelklass* och *förort – innerstad*. I *Still* uttrycks dessa motsättningar som starkast. Som resultatredovisningen visat finns ett uttalat medelklassförakt bland Nemo och hans vänner som tillhör arbetarklassen. Något som förstärker vi och de- förhållandet är hur medelklassen kommer på tillfälliga besök i arbetar- eller förortsmiljöer. Perra med sin universitetsbakgrund och sitt stora kulturella kapital känner sig som nämnt aldrig som en del av den arbetarmiljö han befinner sig i. För honom är arbetet mest ett tidsfördriv som han ägnar sig åt i väntan på nästa fas i livet. Han har hela tiden en känsla av att vara på väg därifrån. Ytterligare ett exempel på medelklass på besök är de två kvinnorna i *Var det bra så?* som med sina frågeformulär har kommit till Stensby för att ”undersöka segregationen.” Lotta synar noggrant den ena kvinnans klädsel: ”Oklanderlig skärning i den hundtandsmönstrade kavajen, en grön scarf i halsen ... Snygga loafer. Säkert italienska. Dyra.” (s. 162) I sina ihärdiga försök att skapa en positiv bild av förorten, och nöjda med sitt ställningstagande mot främlingsfientlighet, verkar de båda kvinnorna gå miste om det faktum att de genom sina ansträngningar snarare bidrar till att utmåla förorten och dess invånare som radikalt annorlunda. När de är färdiga med dagens arbete åker de hem till sin del av staden. ”Kollegan tittar på klockan och säger att de ska tänka på refrängen. De har varit i Stensby hela dagen och är rätt trötta. De måste hem” (s. 164). Även i *Still* förekommer detta fenomen. Här är det filmteamet som kommer till Hagalund för att i sin musikvideo fånga den rätta förortskänslan, det ska vara exotiskt men också lite farligt och skrämmande, främmande.

De båda romanerna kommenterar här att det är medelklassen som förmedlar bilden av förorten. I *Still* känner Nemo och de andra en stor frustration över att det är medelklassen som har tolkningsföreträde vad gäller deras erfarenheter. Även i *Var det bra så?* är det medelklassen, representerad av kvinnan i dyra italienska loafers, som talar om förorten som exotisk och enligt henne är det ”ju faktiskt fantastiskt” att hela världen ryms på en yta av en kvadratkilometer. I förorten är det mångfacetterat, konstaterar hon, och här finns ”en oförställd kraft” och ”en vitalitet” som ”vi” måste lära oss att bättre ta tillvara (s. 162f).

Här kan vi se att det finns ett tydligt vi och de- perspektiv vad gäller förort – innerstad men också att detta har sina starka kopplingar till klasstillhörighet. Förortens invånare utgörs av arbetare eller arbetslösa medan medelklassen bor och lever i innerstaden. Klyftorna mellan dessa båda världar är mycket stora.

Även i *Göteborg i päls* finns ett tydligt vi och de- förhållande där Perra som i besittning av bildning och stort kulturellt kapital känner sig särskild från arbetskollegorna och vice versa. Här är det medelklass med utbildning och kulturellt kapital som kontrasterar mot arbetarklass utan dito. Likaså är fallet i *Mig äger ingen* där skildringen av arbetarklass och medelklass och skillnaderna dem emellan återfinns. Här finns arbetaren Leif som utan ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital står helt utan makt. Åsas mamma Tanja hör däremot till medelklassen då hon som Åsas pojkvän Joakim påpekar håller sig med ”Dagens Nyheter, jämställt hushållsarbete, vinställ, länsteaterbesök, Beethoven, *Svenska Akademiens ordlista*” (s. 203). Leif och Tanja delar de politiska åsikterna men Tanja och hennes familjs kulturella kapital ger dem möjlighet att kämpa medan Leif är mindre handlingskraftig. Under 90-talet mister Leif sitt arbete och han verkar även ha förlorat tron på socialismen och ett rättvist samhälle. Tanja däremot är fortfarande politiskt aktiv i egenskap av riksdagsledamot för Vänsterpartiet.

Tydligt i flera av romanerna är att karaktärernas sociala arv, deras habitus för att tala med Bourdieu, väger tungt. Leif kommer från ett studieovant hem och går själv i skola endast sex år. Likaså är fallet med Anna, hon slutar liksom sin mamma skolan efter nian och saknar således den utbildning som krävs för ett kvalificerat arbete. Åsa växte visserligen upp i en arbetarklassmiljö tillsammans med Leif men tonåren spenderade hon hemma hos Tanja. Det var i den kulturella miljö som var rådande hos Tanja och hos morföräldrarna som Åsa formades till en politiskt medveten person och som kom att intressera sig för litteratur och kultur.

Vilken livsstil karaktärerna för, vad de konsumerar och vilken smak de har spelar som vi sett stor roll vad gäller den hierarkiska uppdelningen dem emellan. Detta är som vi sett starkt sammankopplat med individernas ekonomiska tillgångar. Återigen kan vi tala om relationen medelklass – arbetarklass där medelklassen har de ekonomiska medlen och sålunda i större utsträckning har råd att konsumera mer än arbetarklassen som tvingas till sparsamhet och där varje ekonomisk utsvävning blir kännbar. Exempelen är flera: Lotta och Karin, Leif, Inga, Nemo och hans vänner - alla tillhörande arbetarklassen.

6.2 Makt – maktlöshet

Att tillhöra en viss klass sägs ofta innebära innehav av makt eller avsaknad av makt. Vår analys visar också tydligt att det är så. Studien visar också att makt inte är något man har *per se*, det är istället betingat andra egenskaper som i sin tur vittnar om klasstillhörigheten.

Att ett stort ekonomiskt kapital ofta är sammankopplat med innehav av makt förnekas sällan. Ingen av huvudkaraktärerna har heller något ekonomiskt kapital att tala om. Det blir tydligt hur bristen på pengar bidrar till maktlösheten. I *Still* har alla huvudkaraktärerna stor brist på pengar. De är helt beroende av a-kassan och arbetsförmedlaren välvilja, och känner sig fullkomligt maktlösa inför samhället som försörjer dem. I *Göteborg i päls* däremot bidrar inte Perras ringa ekonomiska kapital märkbart till någon känsla av maktlöshet. Vad som snart står klart är också att Perra, trots sitt yrke, egentligen inte kan sägas tillhöra arbetarklassen, utan snarare medelklassen. Den största konsekvensen som maktlösheten över avsaknad av ekonomiskt kapital för med sig kan vi se i *Var det bra så?* där Åsas mamma inte orkar längre utan tar livet av sig. Pias familj däremot har arbetat sig upp, och förbättrat sin ekonomiska situation avsevärt. Att familjens pengar innebär en ökad makt syns t.ex. i hur Pia intar en hög position redan från första stunden hon kommer ny till klassen.

Som Weber påpekar behöver dock inte stor ekonomisk tillgång innebära att man står högre upp på samhällsstegen, status kan ofta vara en ännu starkare klassmarkör. I *Mig äger ingen* tjänar Leif inga stora summor, men förmodligen mer än Åsas mamma. Ändå uppfattas han både av sig själv och av andra som arbetarklass, medan Åsas mamma betraktas som medelklass. Att mammans familj anses tillhöra medelklassen har till stor del att göra med deras rika innehav av kulturellt kapital. Åsas morfar Julle menar att kulturens uppgift är att upplysa och frigöra arbetarklassen. Den intellektuella bildning familjen förfogar över och förhoppningen om bildningens och kulturens möjligheter, gör att de har en stark tro på att samhället kan förändras. Denna tro ger dem en känsla av makt över sin situation och även kraft att agera. Leif däremot känner sig ofta på grund av sin brist på utbildning underlägsen och maktlös. Även om han hoppas på revolutionen är de mål han sätter upp inte realistiska och drömmarna förblir drömmar.

Även i *Still* är känslan av maktlöshet starkt förknippat med avsaknaden av kulturellt kapital. De har ingen möjlighet att formulera sin situation, och därigenom blir de maktlösa inför samhällets mekanismer. Den ende i gänget som har något kulturellt kapital är Saladin. Hans tid på universitetet har gett honom verktyg att sätta ord på sin tillvaro och han vill få sina vänner att förstå samhällets maktstrukturer. Saladins förmåga att formulera sig och vetskapen om att ett annat samhälle är möjligt gör att han av de andra ibland betraktas som en svikare, någon som inte längre hör hemma där. Att han inte får något gehör från de andra resulterar i att även han känner sig maktlös och överger hoppet om förändring.

I *Göteborg i päls* blir den hierarkiska restaurangordningen där Perra placerats lägst en illusion, i och med att han har ett stort kulturellt kapital till skillnad från arbetskamraterna. Av både sig själv och andra uppfattas han som den avhoppade statskunskapskillen och tack vare av sin akademiska bakgrund är han onåbar för de andras glåpord. Det kulturella kapitalet försätter honom i en överordnad ställning och

ger honom i någon mening makt. Perra tillhör som nämnt inte heller arbetarklassen, han kan snarare sägas vara medelklass på besök i arbetarklassen.

Var det bra så? visar hur det kulturella kapitalet kan styra en människas framtid. Leylas familj är akademisk och medveten om att Stensbyskolan inte kan ge eleverna den grund de behöver för att kunna utvecklas intellektuellt. Leyla får börja i en annan skola, fortsätter att studera på universitetet och skaffar sig ett jobb som gör att hon får möjlighet uttala sig i media, och därigenom får makt att påverka. Lotta är väldigt duktig i skolan, besöker ofta biblioteket och är på väg att skaffa sig ett kulturellt kapital, men tar sig till skillnad från Leyla inte från Stensby. Hon vill bli filmkritiker, men blir biografmaskinist. Det finns en stark koppling mellan Lottas öde och mammans. Även om vi lever i ett samhälle som är mer meritokratiskt än tidigare, är klasstillhörigheten något som man inte så lätt skakar av sig. Det visar även hur stor inverkan en människas habitus har på livsvalet. Leylas tankeramar innebär att hon får en tro på sig själv och sin förmåga, medan Lotta får med sig en uppgivenhet hemifrån. Mamman försöker öka sitt kulturella kapital genom att läsa på kvällskurs med avsikten att försöka skaffa sig ett annat jobb. Efter tretton år är hon dock kvar på samma arbetsplats och inga förändringar finns i sikte. Hon känner sig maktlös, men har ingen kraft att göra något åt sin situation.

Maktlösheten är även starkt förknippad med känslan av att känna sig exploaterad. Tydligast kan detta ses hos Leif, som i hela sitt yrkesverksamma liv känner sig utnyttjad av Wallenberg och dennes profittänkande. Han känner sig utsugen och underlägsen, utan position i samhället, men trots att han hatar att gå till jobbet sitter hela hans självkänsla i yrkesskickligheten. När han tillslut får gå från Metallverken och får ett obetalt arbete på en snickeriverkstad blommar han upp. Känslan av att göra något meningsfullt får honom att må mycket bättre och han slutar att dricka.

Till skillnad från Leif känner sig aldrig Perra utnyttjad, trots att arbetet är slitsamt. Han upplever ingen maktlöshet, snarare tillfredsställelse över att arbeta sig utmattad. Som sagt är också arbetet något han vet att han när som helst kan lämna. Leif dövar sin slutkörde kropp med alkohol, medan Perra tvärtom dövar sin existentiella ångest med hårt arbete.

Nemo och hans vänner dövar sin tristess och panik med droger. De känner sig utnyttjade av systemet, utan värdighet, och har inget hopp om att situationen ska förändras. Det maktlösa tillståndet förstärks av vissheten att de aldrig kommer att få något arbete. De känner sig snarare övergivna och utnyttjade av arbetsförmedlingen och samhället. Maktlösheten finns också i känslan att de själva inte får komma till tals och skildra sin situation. Istället utnyttjas bilden av förorten av medelklassen som enbart vill tjäna pengar på den.

Lottas mamma Karin uttrycker i *Var det bra så?* maktlöshet över sitt arbete. Efter många års slit med farliga lösningsmedel som ger henne utslag på armarna och benen, blottas en känsla av uppgivenhet när hon konstaterar att det är ingen idé att försöka förändra något, hon kommer förmodligen ändå att snart bli uppsagd. Lotta bävar inför tanken att ställas inför samma maktlöshet som sin mamma. Någon som däremot befinner sig i andra änden av maktskalan är Elsa Granlund, som känslokallt konstaterar att städerskan på senaste tiden utfört ett dåligt arbete. Att städerskan nyligen förlorat en av sina söner är inget Elsa och hennes man verkar koppla samman med hur hon sköter

arbetet, tvärtom menar de att då de betalar henne för att utföra arbetet ska hon också göra det. Maktrelationen skapas här av den beroendeställning städerskan befinner sig i. När Anna söker jobb på personaluthyrningsfirman ställs även hon i en beroendeställning. Hon ska vara ständigt tillgänglig och alltid nära telefonen ifall det skulle dyka upp något jobb, annars går det till någon annan.

Även vad gäller konsumtion, livsstil och smak speglar romanerna klassamhällets maktrelationer. Exempelvis handlar Leif aldrig över disk eftersom han inte anser sig ha det självförtroende som krävs för detta. Självförtroendet försöker han öka på genom att belamra hemmet med prydnadsföremål och städa lägenheten så att grannkärningarna ska bli avundsjuka när de tittar in genom hans fönster. På så sätt försöker han också återupprätta det människovärde hans hårda arbete och leverne tagit ifrån honom. Hans dagar går åt till att arbeta, och när han kommer hem är han så trött att han inte orkar ta sig för något. Ibland försöker han läsa någon bok, men är ofta alltför slutkörd för att klara av det. På Funkisgatan hos mammans familj däremot läser man och diskuterar politik och ställer till med fest så fort tillfälle ges. Medan mammans familj speglar en känsla av hoppfullhet och organiserad handlingskraft, visar Leif upp den ensamma utarbetade människans maktlöshet.

Perra har till skillnad från Leif inga problem med självförtroendet När han iklädd kostym beger sig ut på flanörstråk i staden får han tillfälle att visa upp sin egentliga samhällsposition. Även om hans arbete är diskarens har han inga problem att ställa om sig till en uppklädd besökare på en av Göteborgs dyraste restauranger. Tvärtom njuter han av uppmärksamheten och känner sig maktfullkomlig.

Nemo och de andra känner i *Still* förakt gentemot medelklassen, som klär sig i märkeskläder som eftersträvar någon slags förortskänsla. Själva har de inte råd att köpa kläder alls. Upplevelsen att tolkas genom medelklassens konsumtionsvanor skapar mycket av den maktlöshet som präglar romanens karaktärer. Även i *Var det bra så?* speglar konsumtion, livsstil och smak den hierarkiska uppbyggnaden. Åtskillnaden i smak och livsstil upprätthåller maktpositioner redan i början av romanen när karaktärerna är barn. Våldigt tydlig blir det när Pia kommer ny till klassen, och hennes kläder genast sätter henne i en maktposition där hon kan välja vem som ska bli hennes bästa kompis. Åsas ärvda, smutsiga kläder däremot gör henne underlägsen och ensam.

Leif identifierar sig med arbetarklassen och drömmer om ett socialistiskt samhälle. Även om han känner sig förtryckt är han dock rädd för att låta sin ståndpunkt synas och han har ingen vilja att kämpa för sin sak. Detta skapar en känsla av hopplöshet och maktlöshet hos honom. När Marx menade att arbetarklassen skulle leda revolutionen syftade han inte på den ensamme, utslitne arbetaren som Leif representerar, utan snarare på den organiserade arbetarklassen. Det är dock tydligt att de som i romanen har ork och vilja att kämpa för arbetarnas sak inte tillhör arbetarklassen. Tanjas familj organiserar sig och kämpar för solidaritet. Vetskapen om att tillhöra en organiserad gemenskap som enade kämpar för ett samfällt mål skapar en upplevelse av makt. Deras politiska övertygelse säger dem att det är arbetarklassen som ska leda revolutionen, men själva framstår de snarare som medelklass. Det är också just tilltron och hoppfullheten som bidrar att de uppfattas som medelklass.

I slutet av *Mig äger ingen* uppvisar Leif en uppgivenhet gentemot de demokratiska värdena, något som går igen hos flera av romankaraktärerna. I *Still* konstaterar vännerna att det inte är någon idé att rösta, eftersom politikernas löften bara är floskler. I *Var det bra så?* har även Karin mot slutet av romanen gett upp hoppet om att samhället ska kunna förändras och att hon ska få det bättre. Det är valår, men hon ska inte rösta. Den här uppgivenheten hos karaktärerna speglar känslan av att ha en röst som inte räknas, att inte kunna påverka sin situation, att vara maktlös.

6.3 Materiell eller kulturell förklaring?

Är då klasstillhörigheten som den beskrivs i den samtida arbetarlitteraturen materiellt eller kulturellt betingad? Materiell förklaring innebär att klasspositionen bestäms utifrån idealtyperna Ekonomiskt kapital, Produktion, exploatering och profit samt Klass i sig klass för sig. Kulturell förklaring innebär att klasspositionen bestäms utifrån Konsumtion, livsstil, smak, Kulturellt kapital samt Status.

I romanerna utgör det ekonomiska kapitalet i de flesta fall grunden för klasspositionen. Det är dock tydligt att det ekonomiska kapitalet spelar större roll för klassidentiteten för de som har det lägsta ekonomiska kapitalet. För de personer som kan betraktas som medelklass är det kulturella kapitalet den viktigaste markören för klassidentiteten. Till exempel Tanjas familj i *Mig äger ingen*, där det ekonomiska kapitalet inte berörs nämnvärt, men där det kulturella kapitalet beskrivs mycket detaljerat. Det är också mycket på grund av det stora kulturella kapitalet som man som läsare upplever dem som medelklass. Likaså Perra i *Göteborg i päls* där vi får ytterst få ledtrådar om hans ekonomiska situation, men där hans rika kulturella kapital vittnar om en medelklassidentitet. I *Var det bra så?* är det ekonomiska kapitalet starkt sammankopplat med klassidentiteten och brist på ekonomiskt kapital ligger också tydligt till grund för bristen på kulturellt kapital. Stensby är ett område som präglas av ekonomisk knapphet, och för att skaffa sig ett kulturellt kapital krävs att man tar sig därifrån. Lotta som har läshuvud präglas starkt av familjens brist på ekonomiskt kapital. Hon blir också var i Stensby där hon inte får någon chans att öka på sitt kulturella kapital. Leyla däremot lämnar Stensby och tillskansar sig ett stort kulturellt kapital. I romanen framstår också Leylas familjs kulturella kapital som den viktigaste markören för deras medelklassidentitet, medan Lottas familjs arbetar/underklassidentitet är kopplat till bristen på ekonomiskt kapital.

I romanerna är konsumtion, livsstil och smak tydliga markörer för klasstillhörighet. För de som har det bättre är det ett sätt att markera sin position. Perra till exempel klär upp sig enligt sin egentliga klass och beger sig ut på staden för att visa sin rätta tillhörighet. Pias familj i *Var det bra så?* är även de väldigt noga med att med sitt val av möbler och kläder visa att de tillhör ett högre samhällsskikt än de övriga Stensbyborna. För Tanja Linderborgs familj spelar livsstilen och smaken, tillsammans med det kulturella kapitalet, en avgörande roll för klassidentiteten. För de sämre ställda däremot är konsumtionen och livsstilen inte ett sätt att positionera sig, det är helt avhängigt det ekonomiska kapitalet. Som läsare kan man se klasstillhörigheten i deras konsumtion, men det är inget de själva aktivt vill demonstrera. De har helt enkelt inga valmöjligheter på grund av sin ekonomiska position. Liksom med det kulturella kapitalet blir det alltså

tydligt att konsumtion, livsstil och smak blir markörer för medelklassen, medan det för den undre klassen är avhängigt bristen på ekonomiskt kapital.

Frågan huruvida produktion har ersatts med konsumtion för att förklara klass är inte helt enkel att besvara. Det syns hur samhällsförändringen har påverkat arbetslivet. Det är inte många som i romanerna i traditionell mening arbetar med produktion. I Leifs fall är det tydligt att hans klassidentitet är starkt kopplad till produktion och yrkets betingelser. Vad Lottas mamma Karin arbetar med får vi som läsare inte veta, men det är uppenbart att det är något slags kroppsarbete som ger henne fysiska besvär och i Karins fall kan man också säga att produktionen utgör grunden för klasstillhörigheten. För Perra däremot är inte klasstillhörigheten kopplad till produktionen, d.v.s. hans arbete som diskare. Till skillnad från Leif och Karin känner han sig inte heller exploaterad, något som beror på att Perras klassidentiteten ställer honom utanför restauranghierarkin.

Även om produktionen lyser med sin frånvaro i *Still* syns klasstillhörigheten desto tydligare i känslan av att vara exploaterad. Det är också en exploatering som till stor del är beroende av materiella orsaker, nämligen avsaknad av arbete och därför avsaknad av pengar. Att bristen på kulturellt kapital är en bidragande orsak är uppenbar, men liksom för Lotta i *Var det bra så?* har även detta sin grund i materiella brister. Det finns i *Still*, liksom i *Var det bra så?* en tydlig kritik mot tendensen att klä samhälleliga problem i etniska och kulturella termer istället för materiella.

I den kulturella förklaringsmodellen ingår begreppet status som en viktig aspekt. Att status är en viktig markör för en persons samhällsposition är tydligt i romanerna, däremot är status ett *resultat* av klasstillhörighet, inte en förutsättning. De karaktärer i romanerna som tillhör ett högre samhällsskikt uppfattas också ha högre status. En person kan ju också ha hög status i egenskap av till exempel sitt kön eller sin etniska tillhörighet, men ur ett klassperspektiv betingas status av flera av de övriga idealtyperna. Ett stort kulturellt kapital ger till exempel Perra en hög status medan Pias familj har hög status i och med sin relativt höga inkomst. Det är också märkbart att de personer som tillhör den lägsta klassen har mycket låg status. När Lotta ökar sitt kulturella kapital ökar också hennes status i Pias ögon.

Vi har inte heller berört fenomenet klassresa eller social mobilitet något djupare. Detta beror helt enkelt på att den sociala mobiliteten inte är synlig i romanerna. Man skulle kunna säga att Åsa gör en klassresa i *Mig äger ingen*, när hon rör sig från Leifs arbetarklasstillvaro mot den akademiska medelklassen. Detta är dock bara halva sanningen, eftersom hon alltid stått på ett ben i medelklassen i och med klasstillhörigheten i mammans familj. Perras klassresa nedåt har vi berört i analysen, men eftersom hans klassidentitet hela tiden är medelklassens kan inte heller han sägas göra någon egentlig klassresa. Att den sociala mobiliteten är frånvarande i romanerna beror troligtvis på att de till stor del handlar om vad man skulle kalla underklassen. Som framgått av slutsatsen spelar de materiella förutsättningarna också allt större roll ju längre man kommer i samhällshierarkin.

Att kulturella aspekter är viktiga för att förklara klasstillhörighet och förstå klassidentitet, och även spelar en viktig roll när människor vill positionera sig, är sant. Däremot har (naturligtvis) även kulturella aspekter sin yttersta grund i materiella, och detta blir tydligare ju längre ner i hierarkin man rör sig. Detta är även något Rosemary

Crompton menar, när hon konstaterar att den ekonomiska positionen, och framför allt exkludering från ekonomiskt deltagande, spelar en avgörande roll för dagens sociala stratifieringssystem, och särskilt för skapandet av underklassen (1998, s. 167).

6.4 Idéer och föreställningar om samhället

I denna uppsatsens avslutande del vill vi diskutera de idéer och föreställningar som framkommer i romanerna. Vi kommer här att sätta vår egen analys i relation till tidigare forskning.

Samhället och arbetslivet har som framgått genomgått stora förändringar sedan den första arbetarlitteraturen skrevs. I den tidiga arbetarlitteraturen handlar det om traditionella manliga arbetaryrken såsom statare och rallare. Godin konstaterar att den samhällsomvandling som innebar en övergång från ett agrart till ett kapitalistiskt samhälle är ett centralt tema i den tidiga arbetarlitteraturen. Vi har i denna uppsats visat att samhällsförändring är ett central tema även i den nya arbetarlitteraturen.

I *Mig äger ingen* kan man känna igen den beskrivning av arbete som Furuland menar präglade 70-talets arbetarlitteratur, där arbetet uppfattas som något nödvändigt ont för att ha råd med en givande fritid. Leif i *Mig äger ingen* sliter hårt på sitt arbete och även om han har en yrkesstolthet och till stor del identifierar sig med sin yrkesroll, är arbetet något han uthärdar för att kunna njuta av de stunder han är ledig. Leif har dock ingen aktiv eller rik fritid. De mesta av pengarna spenderar han på alkohol och när han är ledig är han ofta så slut att han inte orkar ta sig för något alls. När han tvingas gå från Metallverken efter trettiosju år får han inget mer arbete med skälig lön. Däremot får han ett obetalt jobb på en snickeriverkstad, där han finner det skapande arbetet själsligen tillfredsställande.

Romanen utspelar sig över en relativt lång tid och samhällsförändringen syns väldigt tydligt. Leif tillhör den kanske sista generationen där de flesta stannade på samma arbetsplats hela livet. Det tunga industriarbetet är också ett av de arbeten som räknas som typisk arbetarklass, men som alltmer försvinner eftersom produktionen flyttas utomlands. Romanen kan sägas förmedla idén om att det tunga arbetet som byggde upp Sverige skördade sina offer. Det ligger ett slags tacksamhetens skimmer över beskrivningen av den tungt arbetande Leif, som även får representera bilden av arbetaren. Det är också en bild över ett folkhem som inte längre finns kvar, något som är både på gott och ont. När Leif som ung tar jobb på Metallverket följer han oundvikligen sin faders fotspår. Den generation Åsa tillhör har en helt annan valmöjlighet, inte minst gäller detta kvinnors situation. Samtidigt ökar osäkerheten, och det förändrade samhällsklimatet skapar på ett mer tydligt sätt vinnare och förlorare.

Still är en bild av det Sverige som vuxit fram, dels ur 60-talets mångmiljonprogram, men inte minst ur 90-talets ekonomiska kris. Här är det ingen tvekan om vilka som är vinnarna och vilka som är förlorarna. Romanen kritiserar de förklaringar som vill göra gällande att förortsproblem endast är beroende av kulturella och etniska faktorer, och vill istället visa på att det är ett välfärdsproblem. Vi får inte heller veta vad karaktärerna har för etnisk tillhörighet, romanen framhåller idén om klasstillhörigheten som samhällets mest påtagliga skiljelinje. *Still* vill också visa på hur klasstillhörigheten

formar en person. Karaktärerna tillhör utan tvekan det man kallar underklassen. Deras ekonomiska situation är dålig, och det kulturella kapitalet, för alla utom Saladin, är obefintligt. Martin Koch intresserade sig på 1910-talet för vilken faktor som är mest avgörande för trasproletariatet att råka in i kriminalitet, och i *Still* råder ingen tvekan om att klasstillhörighetens determinerande orsak och samhällets misslyckande bär det största ansvaret för underklassens kriminalitet.

Missbruk och våld är teman som finns i de romaner vi studerat. Det gäller i första hand Leifs alkoholism och ungdomarna i *Still* som använder droger och ägnar sig åt våld. Orsakerna till missbruket skiljer sig dock radikalt. I Leifs fall handlar det, åtminstone delvis, om ett försök att koppla bort det tunga arbete han utför. För Nemo och de andra karaktärerna i *Still* är det istället fråga om en frustration över brist på sysselsättning och ett missnöje över ett samhälle som vänt dem ryggen. Missbruk och våld är teman som även Johansson Rissén kommit fram till är utmärkande för den samtida arbetarlitteraturen, och hon menar dessutom att dessa teman är vanligare i den samtida arbetarlitteraturen än i den äldre.

I *Göteborg i päls* finns den utförligaste arbetsskildringen av de romaner vi använder i vår analys. Det är dock den roman som minst av allt kan kallas arbetarlitteratur. Nu är vår studie ingen undersökning huruvida romanerna är arbetarlitteratur eller inte, men det är ändå intressant att notera, och inte oviktigt för resultatet. Arbetet skildras i romanen på ett sätt som närmast kan beskrivas som befriande. Till skillnad från de andra romanerna finns här ingen känsla av att vara exploaterad, och de problem huvudkaraktären har kan snarare härledas till existentiell ångest än klasssamhällets särskiljande. Just arbetets befriande och ångestdämpande funktion är dock intressant att jämföra med situationen i *Still*, där frånvaro av arbete är en stor, förmodligen den största anledningen till karaktärernas känsla av meningslöshet och maktlöshet. *Göteborg i päls* är också ett exempel på hur samhället förändrats, och serviceyrken blivit allt vanligare. Även om Perra inte är representativ för sin yrkeskår, är restaurangfenomenet som skildras i romanen ett tydligt exempel på att allt fler människor har fått mer pengar att röra sig med.

I både *Still* och *Var det bra så?* finns en uttrycklig kritik mot tendensen att försöka lösa samhällliga problem genom att ge dem etniska förklaringar istället för ekonomiska. Det är också en kritik mot uppfattningen att välfärdssamhället, och det faktum att fler fått det bättre ekonomiskt, har suddat ut klasskillnaderna. *Var det bra så?* och *Still* utspelar sig i förorten, och de skildrar inte i någon större utsträckning arbete, i *Still* är det snarare fråga om frånvaro av arbete. I dessa romaner kontrasterar den slitna förortsmiljön, befolkad av arbetar-/underklassen mot innerstaden där medelklassen lever och bor. Detta kan ses i ljustet av Johansson Risséns undersökning som visar att det i den nya arbetarlitteraturen skett en förskjutning från arbetet och arbetsplatsen till den miljö där arbetar-/underklass bor och lever. Motsatsförhållandena förort – innerstad och arbetar – medelklass blir i *Var det bra så?* och *Still* en symbol för den ojämlikhet grundad i klasskillnader som finns i samhället.

Som Godins undersökning visar var centrala teman i den tidiga arbetarlitteraturen bildning och solidaritet och att man bakom dessa motiv kan skönja samhällliga mål. Godin menar att de tidiga arbetarromanerna hade en ideologisk funktion då de bidrog till att forma ett klassmedvetande bland arbetarna. Det är dock tveksamt om den nya

arbetarlitteraturen kan sägas ha denna ideologiska funktion. När arbetarlitteraturen historiskt haft sina uppsving har ofta det politiska klimatet varit gynnsamt för förändring av missförhållanden. Frågan är om och i så fall hur den här nya arbetarlitteraturen kommer att påverka viljan att förändra.

Särskilt i *Still* och *Var det bra så?* finns en uppenbar pessimism, där samhällets lägsta skikt inte har en chans att förbättra sin ställning. Genom att samhället idag präglas av ett meritokratiskt belöningsystem, och den sociala mobiliteten dessutom ökar, finns det en uppfattning att det är upp till var och en om man vill arbeta sig till en högre position. I båda romanerna kan man dock se att den sociala mobiliteten för de sämst ställda är begränsad. Om man jämför med den revolutionsanda som enligt Furuland präglade Leon Larsson dikter i början av 1900-talet, där arbetarna en dag genom uppror ska ta död på grottekvarnens förgörande arbete, blir uppgivenheten i den samtida arbetarlitteraturen ännu mer tydlig. *Mig äger ingen* beskriver ett nutida samhälle där solidariteten har försvunnit. ”Utopierna tillhörde en annan värld” skriver Linderborg. Leif som under Åsas uppväxt talade sig varm för socialismen verkar i slutet av romanen ha gett upp drömmen om ett jämlikt samhälle. I epilogen i *Var det bra så?* uttrycker även Karin stor uppgivenhet, hon bryr sig inte ens längre om ett rösta. Och för karaktärerna i *Still* tycks det inte finnas någon väg ut ur tristessen och vanmakten som präglar deras liv.

När de tidiga arbetarförfattarna på ett medvetet sätt utvecklade en socialistisk realism ville de skildra arbetarklassen som, trots att de utgjorde samhällets fundament, var försummade i litteraturen. Den nya arbetarlitteraturen, och särskilt tydligt *Still* och *Var det bra så?* skildrar även de en samhällsklass som tidigare varit förbisedda i litteraturen. Dock utgör denna underklass inte något samhällsligt fundament, snarare anses de ofta i den marknadsanpassade ekonomin utgöra en last för samhället.

I vår uppsats har vi studerat klasskildringen i fyra romaner som omtalats i termer av arbetarlitteratur. Som Furulands forskning visar har arbetarlitteraturen ofta syftat till att peka på orättvisor i samhället. Med undantag för *Göteborg i päls* är synliggörande och kritik av klassamhällets orättvisor ett centralt tema även i de romaner vi studerat. I *Still* gestaltas klassmotsättningar bl.a. av Nemos våldsamma hat gentemot medelklassen. Även *Mig äger ingen* syftar till att synliggöra rådande klasskillnader och här framstår arbetarklassen som samhällets förlorare, utan möjlighet att påverka. I *Var det bra så?* riktas en kraftfull kritik mot de reproducerande krafter som utgör klassamhällets fundament. Romanen framstår i det närmaste som en satir över det samhälle den skildrar. Uppsatsens utgångspunkt har varit att litteraturen kan betraktas som en spegel av samhället. Vi anser det vara rimligt att tolka romanernas klasskildringar som ett tecken på att klasstillhörigheten fortfarande utgör en viktig skiljelinje i samhället.

7. Sammanfattning

De senaste åren har det utkommit flera svenska romaner som i den litterära offentligheten har omtalats i termer av arbetarlitteratur. Arbetarlitteratur har historiskt sett skildrat klassamhällets orättvisor, och även den samtida arbetarlitteraturen har ett tydligt klassperspektiv.

Samhället och arbetslivet genomgår sedan ett antal decennier stora förändringar i och med globalisering och ny teknik. Höjd levnadsstandard för de flesta människor i västvärlden har lett till ökad konsumtion. Detta har medfört nya samhällsformationer och nya stratifieringskriterier. På grund av samhällets förändring förklaras klasstillhörighet allt oftare utifrån kulturella betingelser än utifrån materiella villkor.

Syftet med denna uppsats är att studera fyra svenska romaner som omtalats i termer av arbetarlitteratur, ur ett litteratursociologiskt perspektiv med fokus på klasskildringen. Romanerna är utgivna mellan år 1999 och 2008 och är som följer: *Var det bra så?* (1999) av Lena Andersson, *Göteborg i päls* (2006) av Per Johansson, *Mig äger ingen* (2007) av Åsa Linderborg samt *Still* (2008) av Hassan Loo Sattarvandi. För att uppnå syftet utgår vi från följande tre frågeställningar:

- Hur framträder klasskildringarna i de fyra romanerna?
- Är klasstillhörigheten, så som den skildras i den nya arbetarlitteraturen, främst materiellt eller kulturellt betingad?
- Vilka idéer och föreställningar om samhället framkommer i romanerna?

Uppsatsen tar sin teoretiska utgångspunkt dels i litteratursociologi, dels i klassteori. I litteratursociologin ligger fokus på studiet av relationen mellan samhället och litteraturen. Vi utgår till viss del från marxistisk litteraturforskning, där speglingsteorin utgör en grundstomme. Enligt speglingsteorin betraktas litteraturen som en avspegling av samhället.

Uppsatsens klassteoretiska perspektiv utgår ifrån distinktionen mellan en materialistisk och en kulturell förklaringsmodell. En materialistisk teori förklarar klasskillnader utifrån ekonomiska och materiella villkor och fokus ligger på produktion. En kulturell teori däremot förklarar skillnader utifrån kulturella faktorer, såsom status, konsumtion och livsstil. Det materialistiska perspektivet representeras i uppsatsens teoretiska del av Karl Marx och Max Weber, medan Jan Pakulski och Malcolm Waters står som företrädare för ett kulturellt perspektiv. En helt igenom materiell respektive kulturell förklaringsmodell är inte någon vanlig utgångspunkt idag, snarare utgår många teoretiker från ett integrerat perspektiv. Vi har valt att använda idéer från två av dessa, den franske sociologen Pierre Bourdieu och den brittiske sociologen Anthony Giddens.

Metodologiskt använder vi oss av kvalitativ textanalys med inriktning på idéanalys. Det sätt på vilka olika klassteorier förklarar klass kan i detta sammanhang betraktas som idéer. Utifrån centrala klassteoretiska begrepp skapar vi en analysmodell som ligger till grund för en idéanalys av romanerna. Med en idéanalytisk begreppsapparat kallar vi dessa kategorier för idealtyper. Analysmodellen utgörs av följande sju idealtyper:

Ekonomiskt kapital
Kulturellt kapital
Produktion, exploatering, profit
Klass i sig – klass för sig
Konsumtion, livsstil, smak
Status
Samhällsförändring

Materialet består av fyra svenska debutromaner, utgivna mellan åren 1999 och 2008, som i den litterära offentligheten, t.ex. i recensioner, intervjuer och av de utgivande förlagen, har omtalats i termer av arbetarlitteratur. Vårt främsta urvalskriterium har varit att romanerna i någon mån ska skildra samtiden.

I analysen har vi ställt upp resultatet enligt vår analysmodell för att se hur klasskildringen framträder. Genom att applicera analysmodellen på varje roman för sig tydliggörs resultaten och på så sätt möjliggörs en systematisk analys av materialet. I analysen visar det sig tydligt att vissa idealtyper, särskilt tydligt idealtyperna *status* och *klass i sig – klass för sig*, har sin grund i en eller flera av de andra.

I uppsatsens avslutande kapitel diskuterar vi inledningsvis de två dikotomier vi anser genomsyrar resultatredovisningen. Först gäller det upplevelsen av vi – de och hur detta motsatspar påverkar klassidentiteten. I romanerna diskuteras bl.a. relationerna *arbetarklass – medelklass* och *förort – innerstad*. Förortens invånare utgörs av arbetare eller arbetslösa medan medelklassen bor och lever i innerstaden. Klyftorna mellan dessa båda världar är mycket stora. Det andra motsatsparet avser begreppet makt och dess motsats maktlöshet och vi diskuterar klasstillhörighet och klassidentitet ur ett maktperspektiv. Vår analys visar att makt inte är något man har *i sig*, utan det är betingat andra egenskaper som i sin tur vittnar om klasstillhörigheten.

Vi besvarar i diskussionen även uppsatsens andra frågeställning om hur klasskildringen förhåller sig till de materiella respektive kulturella förklaringsmodellerna. I romanerna utgör det ekonomiska kapitalet i de flesta fall grunden för klasspositionen. Det ekonomiska kapitalet spelar dock större roll för klassidentiteten för de som har det lägsta ekonomiska kapitalet. För de karaktärer som kan betraktas som medelklass är det kulturella kapitalet en viktigare markör för klassidentiteten. Kulturella aspekter är viktiga för att förklara klasstillhörighet oavsett social position, men det blir tydligare ju längre ner i hierarkin man rör sig att även kulturella aspekter har sin grund i materiella. För underklassen spelar de materiella förutsättningarna en avgörande roll och utgör också den främsta betingelsen för klasstillhörigheten.

Slutligen undersöker vi vilka idéer och föreställningar om samhället som framkommer i romanerna samt hur dessa kan ses i ljuset av resultat hos tidigare litteratursociologisk forskning. Ett centralt tema i den samtida arbetarlitteraturen är samhällsförändringen och hur denna påverkar arbetslivet och den sociala stratifieringen. Flera av romanerna uttrycker kritik mot tendensen att försöka lösa samhälleliga problem genom att ge dem etniska förklaringar istället för ekonomiska. I romanerna syns också ett motstånd mot uppfattningen att välfärdssamhället har suddat ut klasskillnaderna. Det är en pessimistisk bild av samhället som målas upp, där solidariteten har försvunnit och där samhällets lägsta skikt inte har en chans att förbättra sin ställning. Vi anser att den

samtida arbetarlitteraturen speglar ett samhälle där klasstillhörighet fortfarande utgör en viktig skiljelinje i samhället.

Litteraturförteckning

Alakoski, Susanna & Nielsen, Karin (red.) (2006). *Tala om klass*. Stockholm: Ordfront

Aspelin, Kurt (1975). *Textens dimensioner*. Stockholm: PAN/Nordstedts

Beckman, Ludvig (2005). *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*. Stockholm: Santérus

Bourdieu, Pierre (1986). *Distinktionen i Kultursociologiska texter*. I urval av Donald Broady och Mikael Palme, Stockholm: Salamander,

Broady, Donald. Agent till subjekt. Ingår i Broady, Donald & Lundgren, Ulf P (red.) (1984). *Skeptron 1. Tema: Rätten att tala*. Stockholm: Symposion

Broady, Donald (1989). *Kapital, habitus, fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*. Stockholm: UHÄ

Bjurström, Erling (1997). *Högt och lågt*. Umeå: Boréa

Carle, Jan. Pierre Bourdieu och klassamhällets reproduktion. Ingår i Månsson, Per (red.) (2003) *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. 6. uppl. Stockholm: Prisma

Crompton, Rosemary (1998). *Class and Stratification: an Introduction to Current Debates*. Malden, MA: Blackwell, cop.

Esaiasson, Peter (2007). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Nordstedts juridik

Furuland, Lars, Litteratur och samhälle. Ingår i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan (red.) (1997). *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur

Furuland, Lars (1962). *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetardiktarna*. Akad. avh., Uppsala. Stockholm: Tidens förlag

Furuland, Lars (1991). *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Hedemora: Gidlund

Furuland, Lars & Svedjedal, Johan (2006). *Svensk arbetarlitteratur*. Stockholm: Atlas

Giddens, Anthony (1999). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos

Giddens, Anthony (2007). *Sociologi*, 4 omarb. uppl./svensk bearbetning: Jan Carle och Björn Nilsson, Lund: Studentlitteratur

- Gilje, Nils (1993). *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*/Nils Gilje & Harald Grimen, Göteborg, Daidalos
- Godin, Stig-Lennart (1994). *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*. Lund: Lund University Press. Diss. Lunds universitet
- Höglund, Lars (2000). *Biblioteks- och informationsvetenskap som studie- och forskningsområde*. www.hb.se/bhs/personal/larshoglund/lh-ht00.doc [2008-05-15]
- Johansson Rissén, Ann-Christine (2008). *Arbetarlitteraturens återkomst. En diskursinriktad analys kring föreställningar om den samtida arbetarlitteraturen i Sverige 1999-2007*. Borås: Högskolan i Borås. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, seminarieversion).
- Jönsson, Ingrid, Trondman, Mats, Arnman, Göran & Palme, Mikael (1993). *Skola – fritid – framtid*. Lund: Studentlitteratur
- Karlsson, Lena (2005). *Klasstillhörighetens subjektiva dimension*. Umeå: Umeå universitet. Diss. Sociologiska Institutionen
- Kronberg, Klas (2008). *Arbetarklasskildringar i Ragnar Järhults och Per Gunnar Evanders författarskap*. Borås: Högskolan i Borås. (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap, 2008:2).
- Liedman, Sven-Eric (2002). *Från Platon till kommunismens fall*. Stockholm: Bonnier
- Marx, Karl (2003). *Texter i urval; urval och kommentarer: Sven-Eric Liedman & Björn Linnell*. Stockholm: Ordfront
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (2004). *Kommunistiska manifestet*. Linköping: Nixon
- Nilsson, Magnus (2006). *Arbetarlitteratur*. Lund: Studentlitteratur
- Statistiska centralbyrån. www.scb.se/gemensamma_filer/_Dokument/SEI-AGGR.pdf [2008-05-22]
- Stevens, Richard (red.) (1998). *Att förstå människor*. Lund: Studentlitteratur
- Svallfors, Stefan (2004). *Klasssamhällets kollektiva medvetande: klass och attityder i jämförande perspektiv* Umeå: Boréa
- Svedjedal, Johan. Det litteratursociologiska perspektivet. Ingår i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan (red.) (1997). *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur

Svedjedal, Johan. Litteratursociologi. Ingår i Bergsten, Staffan (red.) (2002). *Litteraturvetenskap- en inledning*. Lund: Studentlitteratur

Webster, Frank (2006). *Theories of the Information Society*. London: Routledge

Wright, Erik Olin (1997). *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press

Material

Andersson, Lena (1999). *Var det bra så?* Stockholm: Natur och Kultur

Johansson, Per (2006). *Göteborg i päls*. Stockholm: Nordstedts

Linderborg, Åsa (2007). *Mig äger ingen*. Stockholm: Atlas

Sattarvandi, Hassan Loo (2008). *Still*. Stockholm: Bonnier